

19. YÜZYILIN SONLARI 20. YÜZYILIN BAŞLARINDA (1880-1930) TÜRKİSTAN SÜRELİ YAYINLARI VE KADIN KONUSUNA YAKLAŞIMLARI

Yasemin İŞİK*
Kübra KOÇ**

ÖZ

Batı Türkistan'da ortaya çıkan "Cedidcilik" hareketi ile uyanmaya başlayan Türkistan Türkleri, 1905 yılında Çarlık Rusyasında Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra oluşan özgürlükçü ortamı fırsat bilmişler ve yayın faaliyetlerine daha da hız vermişlerdir. 1917 Bolşevik Devrimi ile bölgede esen Bolşeviklerin vaat ettiği özgürlükçü ve eşitlikçi ortam ancak 1922 yılına kadar sürmüştür; bu durum toplumsal ve kültürel hayata da yansımıştır. Batı Türkistan'da bunlar olurken, Doğu Türkistan bir yandan Çin'in diğer yandan da Bolşevik Rusların saldırılarına maruz kalmıştır. Tüm bu baskılara dayanamayan Türkistanlı aydınların bir kısmı göç etmeyi tercih etmiş ve göç ettikleri ülkelerde Türkistan davasını tüm dünyaya anlatmak için çeşitli gazete ve dergiler çıkarmışlardır. Yaşanan tüm sıkıntılara rağmen Türkistan'da kalmayı tercih eden aydınlar ise boş durmamış ve yapılan baskılara karşı gösterecekleri tepkileri fikir hareketlerine dönüştürerek gazete ve dergi yoluyla görüşlerini aktarmışlardır. Bu süreli yayınlarda konular genellikle siyasi olurken; toplumsal hayat, kadınlar, kadın hakları gibi farklı meselelerde tartışmalar da ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Gazeteler, Dergiler, Kadın, Kadın Hakları.

THE PERIODICALS IN TURKESTAN DURING THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES (1880- 1930) AND THEIR APPROACHES TO THE WOMEN ISSUE

ABSTRACT

Turkestan Turks, who started to wake up with the "Cedidcilik (Principles-of Jadid/Jadidism)" movement that emerged in Western Turkestan, took advantage of the libertarian atmosphere that emerged after the declaration of the Constitutional Monarchy in 1905 in Tsarist Russia and accelerated their publishing activities even more. The libertarian and egalitarian atmosphere promised by the Bolshevics blowing in the region with the 1917 Bolshevik Revolution lasted only until 1922; This situation is also reflected in social and cultural life. While these were happening in West Turkestan, East Turkestan was exposed to the attacks of the Chinese on the one hand and the Bolshevik Russians on the other. Some of the Turkestan intellectuals, who could not stand all these pressures, preferred to emigrate and published various newspapers and magazines in the countries they migrated to tell the whole world about the Turkestan cause. Intellectuals who preferred to stay in Turkestan despite all the difficulties experienced did not stay idle and expressed their views through newspapers and magazines by transforming their reactions to the pressures into intellectual movements. In these periodicals, the subjects are usually political; discussions on different issues such as social life, women, women's rights were also discussed.

Keywords: Turkestan, Newspapers, Magazines, Women, Women's Rights.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 22.01.2022; Yayıma Kabul Tarihi: 01.04.2022

* Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, ANKARA; ORCID: 0000-0003-3707-230X, E-posta: yasemin_261@hotmail.com

** Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, ANKARA; ORCID: 0000-0003-3693-6532, E-posta: kubrakoc9006@gmail.com

Giriş

Türkistan günümüzde Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan, yani bütün Batı ve Doğu Türkistan'ı coğrafi ve etnografik bakımından içine alan bölgedir (Gönülalan, 2019, s. 39). 6. yüzyılda "Orta Asya" için kullanılan "Türkiye" tabiri, 9-10. yüzyıllarda Volga'dan Orta Avrupa'ya kadar olan saha için kullanılmış; 13. asırda Türk Devleti zamanında Mısır ve Suriye'ye atfedilmiş; 12. asırdan itibaren Anadolu da bu tabirle anılmıştır (Kafesoğlu, 2015, s. 45). Tarih boyunca Türkler çok geniş sahaya yayıldıklarından buldukları bölgeleri genel olarak "*Türk eli-Türkiye-Türkistan*" şeklinde tanımlamak mümkündür. Türklerin ana yurdu olan topraklar, Hunlardan başlayarak Türk soylu kavimlerin yurdu olmuştur. Türk devletlerinin kurulduğu 5.871.000 km'lik topraklar, olayların merkezi olmuştur. Timurlular Devleti'nin yıkılmasıyla Türkistan'daki siyasi birlik de yıkılmış ve bu bölgede Hive, Hokant, Buhara, Taşkent oluşurken, Kazak bozkırlarında Ulu, Orta ve Küçük Cüz siyasi teşkilatlanmaları meydana gelmiştir (Çelebi, 2000, s. 1). Türkistan'da meydana gelen bu bölünmüşlük uzun süre Altın-Orda Hanlığının hâkimiyetinde kalmıştır. Bu hanlıkta 15. yüzyılda çıkan karışıklıklar, III. İvan Döneminde durumdan istifade ederek Altın-Orda'yı yenen Ruslara yaramıştır.

Ruslar, IV. İvan Döneminde daha da güçlenerek Türkistan'da yayılmaya devam etmiş ve 1552'de önce Kazan, daha sonra sırasıyla 1556'da Astarhan Hanlıklarını işgal etmiştir. Ural sahasının Rusların eline geçmesiyle Rus yayılması Sibiryaya ve Türkistan istikametinde daha da genişlemiştir. Daha sonra Ruslar 1742'de bütün Sibiryayı, 1865'te Hokant'ı, 1868'de Buhara Emirliğini ve 1873'te de Hive Hanlığını işgal ederek Batı Türkistan'ın işgalini tamamlamıştır. Bundan sonra sıra Kazak topraklarına gelmiştir. Ruslar sırasıyla 1822'den 1868'e kadar cüzlerin işgalini tamamlayarak bunları kendi bünyesine katmıştır (Çelebi, 2000, s. 3-4). Bu işgallere karşı Türkistan halkı sessiz kalmamış, isyanlarda bulunmuşsa da başarılı olamamıştır. Fiili mücadelelerin temelleri fikrî mücadelelerle; özellikle "Usûl-i Cedîd Hareketi" ile atılmış ve bundan sonra Türkistanlılar özgürlük mücadelelerini düşünsel olarak süreli yayınlar yoluyla vermeye çalışmıştır. Bu amaçla Rusya Türkleri hem Türkistan'da hem yurt dışında birçok dergi, gazete çıkarmıştır. Bolşevik Devrimi ile her ne kadar rahat bir ortam oluşmuş olsa da bu durum çok uzun sürmemiş, 1922 sonrası Bolşevikler Çarlık Rusya'sından çok farklı olmadıklarını her alanda hissettirmiştir. Türkistan'da siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanda; özellikle eğitim ve yayın faaliyetlerinde, edebî ve düşünsel oluşumlarda büyük bir baskı ve darbeye maruz kalınmıştır. Bu sarsıcı ve ardından gelen yıkıcı darbeye karşı "Basmacılık" ve "Musavatçılık" gibi kimi direnç hatları oluşturulmaya çalışılmış; ancak bağımsızlığı ve hürriyeti hedefleyen bu karşı duruşlar da Bolşevikler tarafından bastırılmıştır (Geçer, 2018, s. 736).

Doğu Türkistan'a gelince, özellikle Yakup Han Döneminden sonra 1933'te kurulan ve 1949'a kadar varlık gösteren Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti dışında hep Çin'in siyasi, toplumsal alanda baskısı söz konusu olmuştur. Dahası Doğu tarafından da Bolşeviklerin baskısına maruz kalan Doğu Türkistan'da süreli yayınlar hepten baskı altında kalmıştır. Şarkî Türkistan hükümetinin 1949'da yıkılmasının ardından, Uygur Bölgesi, Çin'in Özerk Otonom Bölgesi ilan edilmiştir. Bu tarihten sonra da Doğu Türkistan'da süreli yayınlar Çin rejiminin tekeli altına girmiştir. Çin rejimi tarafından, Başkent Urumçi başta olmak üzere, Doğu Türkistan'da farklı bölgesel ve yerel gazeteler kurulmuştur (Çelebi, 2000, s. 5; Begtemir, 2018, s. 50).

Türkistan'da Süreli Yayınlar

Türkistan'da ilk olarak 1870 yılında Rusça çıkarılan gazeteye ek olarak (Kazakça ve Sartça) *Türkistan Vilayet Gazetesi* çıkarılmıştır. Rus hükümeti tarafından verilen haberleri, yaşanan gelişmeleri bildirmek amacıyla çıkarılan resmî bir gazetedir. Dolayısıyla bu

yıllarda Çarlık Rusya'sında özgür bir Türk basınından doğrudan söz etmek mümkün değildir. 1905 yılına gelindiğinde Rusların Japonlar karşısında yenilmesi ve içinde bulunulan sıkıntılı süreç sonrasında Çar II. Nikola, Meşrutiyet'i ilan etmek durumunda kalmıştır. Meşrutiyet'in ilanı Rusların hegemonyasında olan Türkleri de heyecanlandırmış ve Rusya Türkleri arasında bir fikir hareketliliğine sebep olmuştur.

1905 yılından önce, Rusya hegemonyasında yaşayan Türkler için (Türkistan'dan önce) Kırım'da basın hareketleri Gaspıralı İsmail Bey tarafından başlatılmıştır. 22 Nisan 1883 tarihinde, Bahçesaray'da, başlarda haftada bir gün, Ekim 1903'ten itibaren haftada iki gün, 1912'den sonra günlük olarak, Gaspıralı İsmail Bey tarafından çıkarılmaya başlayan *Tercüman*, "Kırım Tatarlarının ilk Türkçe gazetesi, bütün Rusya Müslümanları arasında da Türkçe yayımlanan üçüncü gazete" olma özelliğini taşımaktadır (Kırımlı, 1996, s. 392-395).

Gaspıralı İsmail Bey, *Tercüman*'ın çıkarılmasının yanı sıra, *Usûl-i Cedîd* adını verdiği sistemle planladığı maarif reformunun ilk uygulamasını 1884'te Bahçesaray'da, Kayta Ağa Mahallesi'nde ilkokul seviyesinde açtığı mektepte yapmış olmasıyla da önemli bir isimdir. *Usûl-i Cedîd*'in yerleştirilmesi ve yaygınlaştırılması konusunda, 1880'i takip eden yıllarda Gaspıralı, büyük güçlüklerle katlanmak zorunda kalsa da *Tercüman Gazetesini* propaganda aracı yaparak, bu sistemin kısa sürede parlamasını, bir döneme damgasını vurmasını sağlamıştır. Hatta, 1917'ye kadarki dönemde Rusya'da bu tarzda yetişen millî-reformist kadrolar "Cedîdciler" olarak adlandırılmıştır (Kırımlı, 1996, s. 392-395). Cedidcilerin, *Usûl-i Cedid* fikirlerini *Tercüman Gazetesini* vasıtasıyla yaymaları sonucunda süreli yayınların gücü, temas alanları fark edilmiş ve bu durum başta Türkistan olmak üzere Rusya'da ve Rusya dışında yaşayan Türkler için fikir hareketliliğine sebebiyet vermiştir. Bu düşünsel gelişim sonucunda çıkarılan dergi ve gazetelerde, başta Rusya Türkleri ve onların sorunları olmak üzere birçok konu ele alınmış, tartışılmış ve değerlendirilmiştir. Konular çeşitliliği bakımından dikkat çekicidir. Türkistan'daki Türklerin hakları, günlük yaşamdaki sorunlar, eğitim-kültür ve sosyal hayat, kitap tanıtımları, öneriler, tavsiyeler dergi ve gazetelerin konuları arasında yer almaktadır. "Kadın, çocuk, kadın hakları ve kadınların günlük sorunları, çalışma hayatları" gibi başlıklar üzerinde de önemle durulmuştur.

Türkistan süreli yayınları kendi aralarında Doğu ve Batı Türkistan olarak ayrılmaktadır. Türkistan dışındaki Türk süreli yayınları için ise "Türkistan dışındaki Rusya Türkleri tarafından oluşturulan İdil-Ural, Kafkasya" ve "Türkistan dışındaki Türkistanlılar tarafından oluşturulan göçmen süreli yayını" şeklinde bir ayrıma gitmek mümkündür. Fakat "kadın ve kadınlarla ilgili haberler" bağlamında, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında "Türkistan süreli yayını" ve "Türkistan dışında oluşturulan göçmen süreli yayını" şeklinde bir ayrıma gitmek araştırmada tercih edilmiştir. Konu dâhilinde bu iki başlık genel başlık altında değerlendirilmiş ve "Batı Türkistan'da çıkan gazete ve dergilere göre kadın konusu"; "Doğu Türkistan'da çıkan gazete ve dergilere göre kadın konusu" alt başlıklar altında toparlanarak açıklanmıştır (Çelebi, 2000, s. 7). Doğu Türkistan'daki süreli yayınlar özet hâlinde aktarılmış; Batı Türkistan süreli yayınları ise araştırmanın kriterlerine göre daha ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Doğu Türkistan Süreli Yayınları (1910-1949)

Doğu Türkistan'da süreli yayın faaliyetlerinin temelini atıldığı 1896 yılında, bölgeye doktor olarak gelen Hanter isimli bir İngiliz papazı, Urumçî'de kilise kurmuş ve İncil bastırmak amacıyla ilk basımevini de açmıştır. Hasta tedavisi bahanesiyle, basılan İnciller Hanter ve yardımcıları tarafından memleketin her tarafına dağıtılmıştır. Hatta, İncil'in Kazakça çevirisinin yapıldığı ve Kazakların yoğun olarak yerleşmiş bulunduğu Golca ve Manas gibi bölgelere gönderildiği de bilinmektedir. İsveçli misyonerler ise

Kaşgar'da, 1905 yılında, "Garbi Okyanus" adında bir basımevi daha kurmuşlardır. *Garbi Okyanus*'ta diğerinden farklı olarak sadece İncil değil; aynı zamanda okul kitapları, haritalar, hükümetin isteği üzerine para dahi basılmıştır (Begtémir, 2018, s. 50).

Bu ikisine ilaveten, 1895 yılında, Hacı Nur tarafından, Yenisar ilçesinde özel olarak *Nur Basımevi* açılmıştır. Burada da 1930'lara kadar Arapça klasik şiir ve gramer kitapları basılmıştır. 1918 tarihinde, Hüseyin Noruz Yunusof tarafından, Gulca İlinde açılan *Hüseyniye Basımevi* de özeldir. Ancak hükümetle iş birliği yaptığından 1937 yılına kadar bölgenin ilkokul ders kitaplarını basmıştır. Yine de Çin işgal güçleri tarafından Hüseyniye Basımevi Mayıs 1937'de kapatılmıştır (Begtémir, 2018, s. 50).

Doğu Türkistan'da, 1863 yılında kurulan Kaşgar Hanlığının lideri Yakup Beg, Osmanlı padişahı Sultan Abdülaziz'e, Ekim 1872'de biat etmiştir. Çinlilerin bölgeyi kuşatmasına kadarki süreçte (1872'den 1910 yılına kadar) dikkat çeken şey, İngiliz ve Rus misyonerlerin Doğu Türkistan'da çok sayıda kilise açmış olması ve yayım faaliyetlerinin yürütülmesidir. Doğu Türkistan'da ilk gazete Gulca İlinde, Mart 1910'da yayın hayatına başlayan *İli Baihua Gazetesidir* (Begtémir, 2018, s. 50).

Dolayısıyla, genel olarak Doğu Türkistan süreli yayını 1910'da başlamıştır, diyebiliriz. Yayın faaliyetlerinin sonu olarak da Şarki Türkistan hükümetinin yıkıldığı ve Uygur bölgesinin Çin'in Özerk Otonom Bölgesi yapıldığı 1949 yılı kabul edilmiştir. Aslında başkent Urumçi başta olmak üzere çoğu il, ilçe ve kasabalarda, totaliter Çin rejiminin tekeli altında, çoğunluğu Uygurca ve Çince, az bir kısmı ise Kazakça, Kırgızca, Moğolca olarak, farklı yerel gazeteler kurulmuş ve yayımlanmıştır. Böylece bölgede yayın hayatı devam ettirilmiştir (Begtémir, 2018, s. 50).

1930'lu Yıllara Kadar Doğu Türkistan'da Çıkan Gazeteler

Doğu Türkistan'da çıkan gazete ve dergilerin özellikle 1949 yılından sonra Çin'in baskı ve kontrolü altında bulunduğu için tam anlamıyla özgür ve doğru haberleri yansıttığı düşünülmemektedir. Bundan dolayıdır ki Doğu Türkistan basını ile ilgili, Çin işgalinde olması baş sebep olmak üzere birçok sebepten ötürü çok çalışma yapılamamıştır (Çelebi, 2000, s. 25). Sadece bilindiği kadarıyla Doğu Türkistan'da çıkarılan dergi ve gazetelerin adları verilmiş; bu gazete ve dergilerin içerikleri ve yazar kadrosu hakkındaki bilgiler de sınırlı kalmıştır. Bu nedenle konunun dönem sınırlılığı gereği 19. yüzyılın sonunda çıkan ve 1930'lara kadar olan dergi ve gazeteler araştırmada ele alınmıştır. 1930'lara kadar Doğu Türkistan'da isimleri, çıkarılan yerleri, çıkartan kişileri ve yılları bilinen gazeteler şöyledir:

➤ *İli Baihua*: Gulca'da, 1910 yılının mart ayında çıkarılan *İli Baihua Gazetesi*, Doğu Türkistan'da gerçek anlamda gazete niteliği taşıyan ilk yayındır. Var olan mevcut hükümetin sesi olarak gazete, Doğu Türkistan sınırları içinde Uygurca, Moğolca, Mançuca ve Çince olmak üzere dört dilde yayımlanmıştır. Ömrü sadece bir yıl sekiz ay kadar kısa süren gazetenin 1911 kasımında yayın hayatı son bulmuştur (Çelebi, 2000, s. 25).

➤ *Yeni Gazete*: İli hükümetince, 1912'nin mart ayında, Gulca ilinde, *İli Baihua Gazetesinin* yerine, İli Cumhuriyet Nutuk Mahkemesi tarafından çıkarılan *Yeni Gazete*'nin ömrü yedi ay sürmüş ve Eylül 1912'de İli hükümetinin kaldırılmasıyla tamamen son bulmuştur (Begtémir, 2018, s. 50).

➤ *İli Vilayetin'in Gazetesi*: 1910-1911 yıllarında adından da anlaşılacağı üzere İli'de Abdullah Kayyum Hıfzi tarafından Uygurca çıkarılan gazete, sadece 70 sayı çıkmış, daha sonra da yayın hayatına veda etmiştir (Begtémir, 2018, s. 50).

➤ Hür Söz: 1919 yılında yayın hayatına başlayan gazete, Urumçi'de Fazıl Yunus tarafından çıkarılmıştır. Uygurca olan gazetenin kaç sayı çıktığı bilinmemekle beraber, 1921 yılına kadar yayın hayatını sürdürdüğü bilinmektedir (Çelebi, 2000, s. 25).

➤ Yeni Hayat: 1933 yılında Kaşgar'da Kutluk Şevki tarafından Uygurca çıkarılan gazetenin kaç sayı çıktığı bilinmemekle beraber, 1933-1939 yılları arası yayın hayatının sonlandığı bilinmekte; fakat hangi yılda sonlandığı kesin olarak bilinmemektedir (Çelebi, 2000, s. 25).

➤ Bizim Tavuş: 1933 yılında Çöğçek'te Uygurca çıkarılan gazetenin kim tarafından ne zaman, kaç sayı çıkarıldığı bilinmemekle birlikte, gazetenin yayın hayatının ne zaman sona erdiği bilinmemektedir (Çelebi, 2000, s. 25).

➤ Aksu Haberi: 1933 yılında Aksu'da Uygurca çıkarılan gazetenin kim tarafından ne zaman, kaç sayı çıkarıldığı, yayın hayatının da ne zaman sona erdiği bilinmemektedir (Çelebi, 2000, s. 25).

➤ İli Deryası: 1934 yılında İli'de Uygurca çıkarılan gazetenin kim tarafından ne zaman, kaç sayı çıkarıldığı bilinmemekle birlikte, gazetenin yayın hayatının da ne zaman sona erdiği bilinmemektedir.

➤ Yeni Sincang: 1935 yılında Urumçi'de Uygurca çıkarılan gazetenin kim tarafından ne zaman, kaç sayı çıkarıldığı bilinmemekle birlikte gazetenin yayın hayatının da ne zaman sona erdiği bilinmemektedir (Çelebi, 2000, s. 25).

➤ Şincan Gazetesi: 1935 yılında çıkarılan ve Şing Şi Sey hükümetinin resmî yayın organı olan gazete, 1949 yılında Çin Komünist hükümetinin Doğu Türkistan'ı yeniden işgal etmesinden sonra "Şingcan Gazeti" adıyla resmî gazete olarak yayımlanmaya başlamıştır (Çelebi, 2000, s. 26).

Sonuç olarak; Doğu Türkistan'da, 1910 yılından 1949 yılının Ekim ayına kadar, gazeteler sürekli başkaldırmış ve türlü sebeplerden dolayı zaman zaman kapatılmıştır. Bunlardan en göze çarpanları şöyledir: "İli BaiHua (1910-1911), Yeni Gazete (1912), Xinjiang Haberciliği (1913), Tanrıdağ Gazetesi (1918), Demokrasi (1946-1948), Yeni Hayat (1946-1948), İleriye (1946-1948)" (Begt Demir, 2018, s. 50).

1930'lu Yıllara Kadar Doğu Türkistan'da Çıkan Dergiler

Konunun dönem sınırlılığı gereği Doğu Türkistan'da 19. yüzyılın sonunda çıkan ve 1930'lara kadar olan dergiler araştırmada ele alınmıştır. 1930'lara kadar Doğu Türkistan'da isimleri, çıkarılan yerleri, çıkartan kişileri ve yılları bilinen dergiler şunlardır:

➤ Xinjiang Haberciliği: 1929 yılının mart ayında Urumçi'de Xinjiang Hükümeti tarafından çıkarılan dergi Doğu Türkistan'ın ilk dergisidir. Fakat bu derginin kaç sayı çıktığı ve ne zaman yayın hayatına son verildiği bilinmemektedir (Begt Demir, 2018, s. 51).

➤ Yeni Filiz: 1939 yılında Urumçi'de Xinjiang Enstitüsü tarafından "Yeni Filiz" Dergisi çıkarılmaya başlanmıştır. Bu derginin kaç sayı çıktığı ve ne zaman yayın hayatına son verildiği bilinmemektedir (Begt Demir, 2018, s. 51).

➤ Hanımlar Dergisi: Urumçi'de Xinjiang Hanımlar Derneği tarafından, 1939 yılında çıkarılan derginin, kaç sayı çıktığı ve ne zaman yayın hayatına son verildiği bilinmemektedir. Hanımlar, bayan okurlara yönelik yayımlanan ilk süreli yayın olma özelliğini taşımaktadır. Makalenin konusunu da içeren kadın ve kadınlarla ilgili haberleri doğrudan kapsayan derginin içeriğine, yazar kadrosuna, haberlerine ulaşılammıştır (Begt Demir, 2018, s. 51).

➤ *Devir Dergisi*: İlk mizahi dergi niteliğine sahip olan *Devir*, 1939 yılında çıkarılmıştır. Derginin kaç sayı çıktığı ve ne zaman yayın hayatına son verildiği bilinmemektedir (Begtemir, 2018, s. 51).

➤ *Nur Dergisi*: Kazak-Kırgız Medeniyet Derneği tarafından, Urumçi'de, 1939 yılında çıkarılan *Nur*, ülkedeki ilk Kazakça dergi olarak bilinmektedir. Fakat kaç sayı çıktığı ve ne zaman yayın hayatına son verildiği bilinmemektedir (Begtemir, 2018, s. 51).

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, 1929'dan 1949'a kadar olan yirmi yıllık süreçte; resmî, özel kuruluş ya da şahıslar tarafından toplamda 100'den fazla derginin yayımlandığı; ancak zamanla çoğunun kapatıldığı anlaşılmaktadır (Begtemir, 2018, s. 51).

Batı Türkistan'da Süreli Yayınlar (1870-1930)

1865 yılında Çarlık Rusya'sı Taşkent'i ele geçirdikten sonra, 1867 yılında Türkistan Genel Valiliğini kurmuştur. Bu gelişmelerin yanı sıra Ruslar Taşkent'i bir ilim merkezi hâline dönüştürmek için çabalamışlar ve 1869'da "Orta Asya İlim Araştırmaları" kurumu ile 1990 yılının "Doğu Araştırma Enstitüsü'nün" temeli atılmış; Taşkent bir Rus ilim merkezi hâline getirilmiştir (Egamberdiyev, 2002, s. 16). Daha sonraları Türkistan'ı keşfetmek amacıyla keşif heyetleri kurulmuş ve Türkistan karış karış incelenmiştir. Batı Türkistan'da çıkan dergi ve gazeteleri 1905-1917, 1917-1919 ve 1919-1930'lu yıllar olarak ayırmak mümkündür. İlk iki dönem Çarlık Rusya'sını kapsarken; diğer üçüncü dönem, 1919 sonrası dönemdir ve Sovyet Rusya dönemini kapsamaktadır. Zaten 1925'ten sonra Batı Türkistan Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti tarafından Kazak, Kırgız, Özbek, Tacik ve Türkmen olmak üzere beş ayrı cumhuriyete bölüldüğü için ayrı ayrı süreli yayınlara bakmak gerekmektedir. Batı Türkistan'da çıkarılan gazete ve dergiler de kendi içinde bu üç dönemde incelenmekte, Çarlık hükümeti tarafından ve özel şahıslarca çıkarılanlar olarak ayırılmaktadır.

1930 Yılına Kadar Batı Türkistan'da Çıkan Gazeteler

Batı Türkistan'da 1905-1917 yılları arasında basında bir hareketlilik söz konusu olmuştur. 1917 Devriminden sonraki yıllarda, Sovyet Rusya'sı kurulana kadarki dönemde basın Çarlık dönemine nispetle daha özgür olsa da 1922'den sonraki dönemde gerek hükümet politikaları gerekse uygulamalarıyla Sovyet Rusya Dönemi de Çarlık Rusya'sını aratmamıştır. Gazete ve dergilerde çıkan makaleler, haberler çok çeşitli olmakla beraber dönemin hem toplumsal hem siyasal hayatına dair önemli ipuçları vermektedirler. Bu araştırmanın konusunu teşkil eden "kadına dair meseleler" ile ilgili ise gazete ve dergilerde birçok ilginç habere, tartışmaya rastlamak mümkündür.

Türkistan'da, yerli Müslüman ahali arasında, 1905 yılına kadar en etkili süreli yayın İsmail Gaspıralı'nın yayımladığı *Tercüman Gazetesidir*. *Tercüman*, Türkistan'da Türkçülük fikrinin yayılmasına hizmet etmiş ve başarılı da olmuştur. Aynı zamanda Türkistan'da *Usûl-i Cedid Hareketinin* en büyük destekçisi olarak yayılmasını sağlamıştır. 1905-1908 yılları arasında öncülüğünü Tatarların yaptığı yayın hareketi, kısa zamanda gelişmiş ve tüm Türkistan'a yayılmıştır. 1905 yılından önce bütün Rusya'da Türkçe olarak 11 gazete çıkmışken, 1905 yılından önce ve sonra Rus idaresinin çıkardığı gazete ve dergiler sayılmaz ise Türkistan'da 1905-1918 yılları arasında tam 33 gazete ve 19 dergi yayımlanmıştır. Rus idaresinin baskıları ve maddi imkânsızlıklar yüzünden bunların çoğu uzun ömürlü olamamıştır (Hamza, 2015, s. 40).

Batı Türkistan'da Çarlık hükümeti tarafından çıkarılan gazeteler şunlardır:

➤ *Türkistan Vilayeti Gazeti*: Türkistan Vilayeti Valiliği tarafından, 1870-1917 yılları arasında, 47 yıllık süreçte, Taşkent'te yayımlanan "Türkistanskiye Vedomosti" Gazetesinin eki olarak "*Türkistan Vilayeti Gazeti*", Rus yönetimi tarafından çıkartılan Rusça, resmî bir

gazetedir. Gazete, 1883 yılına kadar Rusça yayımlanmış; daha sonraları “Sartça” ve “Kırgızca” [Kazak Türkçesi] ile verilen eklerle yayına devam etmiştir. Gazetede Kazak Türkçesi yanında Özbek Türkçesiyle de yazılar yayımlanmıştır. Türkistan’da, 1905 yılına kadar yayımlanan tek Türkçe gazete olan “Türkistan Vilayetinin Gazeti”dir. “Türkistan Vilayetinin Gazeti”, “Turkistanskiye Vedomosti” Gazetesinin eki olarak yayımlanmaya başladığından, bu gazetenin ortaya çıkış sebeplerini anlayabilmek için öncelikle asıl gazete olarak “Turkistanskiye Vedomosti” Gazetesini bilmek gerekmektedir (Hamza, 2015, s. 40-41).

Türkistan Genel Valiliğinin kurucusu olan Kaufman’ın, 1867 yılında Türkistan ile ilgili yaptırmış olduğu araştırmaların sonucuna dayanarak temelleri atılan *Türkistanskiye Vedomosti Gazetesini*, 1869 yılında yayımlanan 83 No’lu karar raporuna göre çıkarılmaya başlamıştır. Kaufman, 83 No’lu rapora dayanarak gazetenin amacı ve programını şöyle açıklamıştır: “Genel Valinin emirleri, kararları ve Rusya’ya ait haberler kısa sürede halka duyurulmalıdır. Türkistan bölgesi Rusya’nın genel merkezine uzak olduğu için bu bölgenin tarihi, coğrafyası ve halkın sosyal ve ekonomik durumu tarafımızdan hâlâ yeterince incelenememiştir. Bunun için bu bölge hakkında bilgilerimizi artıracak ve halkımızı aydınlatacak Türkistan Genel Valiliğince çıkarılacak bu gazete elzemdir.” (Egamberdiyev, 2002, s. 17)

1870 yılında yayımlanmaya başlayan gazetenin haftalık bir gazete olması planlanmış ve maddi olarak zorlanılmazsa günlük bile çıkabileceği ifade edilmiştir. Gazete resmî ve gayr-ı resmî olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Gazetede ilan edilecek resmî yazılar Genel Türkistan Vali Yardımcısı tarafından onaylanmıştır. “Türkistanskiye Vedomosti” Gazetesinin redaktörü, 1867 yılındaki raporu da hazırlayan N. A. Mayev’dir ve sorumlu kişi odur. Başlangıçta ayda iki defa ve 4-6 sayfa arasında çıkmış olan gazetenin; 1 Ağustos 1870 tarihi itibarıyla maddi durumla da alakalı olarak haftalık çıkması planlanmıştır. Böylece gazete bir senede 104-156 sayfa arasında tutarken, senelik fiyatı da 7 ruble olarak belirlenmiştir. “Türkistanskiye Vedomosti” Gazetesinin 1 Mart 1870 tarihi itibarıyla haftalık olarak, Taşkent şehrinde çıkması kararlaştırılmıştır. Fakat ilk sayısı 28 Nisan (10 Mayıs) 1870’te Taşkent’teki askerî bölge karargahına bağlı Taşkent Basımevinde çıkmıştır. Genel Valiliğin yayın organı olarak çıkarılan gazetenin ifade edilen amacı Genel Valiliğin emirlerini halka doğru bir şekilde anlatmak, bölgede düzen kurmak, gerçek haberleri yaymak, yerli halka yenilikleri aktarmak ve asırlar boyunca İslam despotizmine maruz kalan halkı aydınlatmaktır. Gösterilen bu hedefler dışında, *asıl amaç ise bölgeyi medenileştirmek adına Ruslaştırmak ve bölge halkını Çar’a itaat ettirmek* olmuştur (Egamberdiyev, 2002, s. 17-19). Türkistan halkı arasında fazla rağbet görmeyen gazeteyi sadece devlet dairelerinde çalışanlar mecburi olarak almış; onlar da ilgili emir ve düzenlemelerin dışında başka bölümleri okumamıştır (Hamza, 2015, s. 41). *Türkistanskiye Vedomosti Gazetesinin* yayın işleri sorumluluğunu, 1870-1892 yılları arasında N. A. Mayev; 1892-1899 yılları arasında A. P. Romanoviç; 1899-1901 yılları arasında S. A. Geppener ve 1901-1907 yılları arasında N. G. Malitskiy yapmıştır. N. G. Malitskiy, ünlü oryantalistler V. V. Bartold ve L. S. Berg’i gazetenin kalitesini yükseltmek amacıyla yazar kadrosuna dâhil etmiştir (Hamza, 2015, s. 49-50).

1870 yılının nisan ayında yayına başlayan gazeteye aynı yılın ağustos ayından itibaren ilave olarak “Türkistan Vilayetinin Gazeti” eki çıkmaya başlamıştır. 1883 yılının ocak ayı itibarıyla de Türkistan Genel Valisi Çerniyev’in 29 sayılı emri ile bağımsız bir yayın hâline gelmiştir. Türkistan Genel Valisi Rozenbah’ın emriyle de “Türkistan Vilayetinin Gazeti” yerli halk arasında Rusçayı yaygınlaştırmak amacıyla “Özbekçe” ve “Rusça” olmak üzere iki dilde yayımlanmaya başlamıştır. 1885-1901 yılları arasındaki sayılar iki dilli basılmıştır. 1880 yılının 1. sayısı ile 16. sayısı arasında gazete Kazakça ve Özbekçe neşredilmiştir. 1872 yılı 17. sayısından başlamak üzere 1880 yılına kadar

Türkistan Genel Valiliğinin tercümanı Şahimerdan İbrahimov, 1881-1883 yılları arasında Muhammedcan Çanişev yönetiminde yayımlanan gazete, 1883-1917 yılları arasında N. P. Ostroumov yönetiminde yayın hayatına devam etmiştir. Başlangıçta küçük hacimli bir gazete olan *Türkistan Vilayeti Gazeti*, iki sayısı Özbekçe, iki sayısı Kırgızca olmak üzere ayda 4 kez yayımlanmaya başlamıştır.

1872-1873 yılları arasında Petersburg'da neşredilen gazete Kaufman tarafından yürütülen uzun bir hazırlık devresinin ardından yayına başlamıştır. Gazetede; tarih, etnografya, arkeoloji, nümizmatik bilimlerine dair makaleler yayımlanmış; Avrupa'nın bilimi, tekniği, edebiyat ve sanatı tanıtılmış, Orta Asya ve Yunan âlimlerinin, filozoflarının biyografileri, faaliyetleri, yaşam hikâyeleri hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca bu gazetede ilmî makaleler, tarih bilgileri, ahlak meselelerine ait materyaller, dönemin ileri gelenlerinin dünya görüşleri sunulmuştur. Gazetenin gayrı resmî bölümünde bölge halkına yönelik haberler yapılırken, konumuz dâhilinde olan kadın ve kadın hakları meselesi, "kız çocuklarının okutulması, kadınların sosyal hayattan dışlanması" gibi başlıklar üzerinden işlenmiştir.

Türkistan Vilayetin Gazeti'nin içeriği ve yayın politikası, Ostroumov'un başına geçmesi ile tam olarak şekillenmiştir. Gazetenin önceki redaktörleri Şahimerdan İbrahimov ve Çanişev, yalnız resmî haberler ve bazı edebi eserlerin çevirilerini yayımlamıştır. Fakat Ostroumov, gazetenin kapsamını genişletmiştir (Hamza, 2015, s. 50).

Ostroumov, Türkistan Genel Valiliğine sunduğu raporda gazetenin içeriğini şu şekilde dile getirmiştir: "1. Rus Çarlık Sarayından kısa bilgiler, 2. Türkistan Genel Valiliğinin yerli halkı ilgilendiren emirleri ve bunların tercümeleri, 3. Sirderya Askerî Valiliğinin yerel halkı ilgilendiren talimat ve emirleri ve bunların çevirileri, 4. Merkezden gelen yeni talimatların açıklamaları, 5. Tarih ve etnografya ile ilgili makale ve haberler; yerel halkın çeşitli alışkanlıkları ve geleneklerinin zararları konusunda ilmi açıklamalar, ay tutulması ve deprem gibi tabiat olayları hakkında bilgiler, bilim ve sanat alanındaki gelişmeler, Rusya'da tarım ve ticaret durumu, 6. Bölgede meydana gelen önemli olaylar, 7. Gazete idaresinin ve bölgedeki bazı idari organların ilanları." Bu rapor doğrultusunda düzenlenen gazetenin yazı düzeni şöyledir: "1. Türkistan Valisi'nin bir yere yaptığı seyahat, ziyaretler ve yaptığı kabullerle ilgili haberler, 2. Rusya haberleri ve Çar'ın hayatı ile ilgili haberler, 3. Dış haberler (Avrupa'daki laylar), 4. Türkistan haberleri" (Hamza, 2015, s. 51). Gazetede bunların dışında verilen "Kısa Bilgiler" bölümü bir propaganda vasıtası olarak görülmektedir (Hamza, 2015, s. 51). Gazetenin baş redaktörlüğünü N. P. Ostroumov'dan sonra Malitskiy yapmıştır. Gazete resmî bir gazete olmasının yanı sıra siyasi, edebî bir özellik de taşımıştır. Özbek şair ve yazarlar da gazetenin kadrosunda yer almaktadır. Ayrıca Tacik ve Kazak dillerinde şiirlere yer verilmiştir. *Türkistan Vilayetin Gazeti*'nin tirajı 500-700 nüsha arasındadır ve 1890'da 600, 1896'da 700 nüsha basılmıştır. Gazeteye müşteri olmak Müslüman memurlar için mecburi olmasına rağmen, pek az okunmuştur. Gazetenin kadınlar ile ilgili haberlerini içeren fihristine ulaşamadığı için sadece gazete hakkında bilgi vermekle yetinilmiştir.

➤ *Dala Vilayeti Gazeti*: Günümüzdeki Rusya Federasyonu'nun sınırları içerisindeki Omsk şehrinde, 1888-1902 yılları arasında, Dala Vilayeti Valiliği tarafından Rusça ve Kazak Türkçesiyle, haftada cuma günleri olmak üzere bir gün yayımlanmış resmî gazetedir. Gazete, aslında Omsk şehrinde, 1871-1919 yılları arasında çıkmış olan "Akmolinskiye Oblastniye Vedomosti" Gazetesinin 1888-1902 yılları arasında çıkmış ekidir. *Dala Vilayeti Gazeti*'nin ilk sayısından başlamak üzere her sayının ilk sayfasında tekrarlanan yazıda ifade edilmek üzere, gazetenin çıkış sebebi şöyledir: "Rus yerel ve yüksek idaresinin emir ve duyurularını halka duyurmak, yerel halkı hayvancılık, ziraat ve bölgenin tabiatıyla ilgili faydalı bilgilerden haberdar etmek ve halkın dinini, örf-âdetlerini,

masallarını, efsanelerini öğrenmek ve halkın okur yazarlığını artırmak.” (Chitilov, 2008, s. iv-vii).

Dala Vilayeti Gazetesi, biri resmî diğeri gayri resmî olmak üzere iki bölümden oluşmuştur. Resmî bölümde hükümetin buyrukları, ilânları, kanunları ve bölge yöneticilerinin yayımlamış oldukları ilanlar işlenmiştir. Gayri resmî bölümde ise yerel coğrafya hakkında yazılar, yerel halkın eğitim ve öğretim durumu, örf-âdetleri hakkında yazılar, halka faydalı, bilimle alakalı makaleler yayımlanmıştır. Gazete Kazak Türklerinin aydınlanmasında büyük rol oynamıştır. Gazetede Rus aydın ve yazarların yanı sıra Kazak aydın ve yazarların da yazıları görülmektedir. “A. S. Puşkin, L. N. Tolstoy, M. Yü. Lermontov, D. N. Mamin-Sibiryak, G. İ. Uspenskiy” gibi Rus aydınların yazıları yer almış ve İ. A. Krılov’un masallarının ilk Kazak Türkçesi tercümeleleri de bu gazetede çıkmıştır. Ayrıca Rus araştırmacılarından “G. Potanin, A. Alektorov, A. İvanovski, A. Dobrosmislov, V. Obruçev, N. Pantusov, N. İlminskiy” gibi şahısların da makaleleri yer almıştır. Gazetede Kazak Türkü aydınlarından Şokan Velihanov’un, klasik akın (ozan) Abay Kunanbayev’in, büyük yazar ve aydın İbray Altınсарin’in, âlim, tarihçi, yazar meşhur Jüsip Köpeyev ve Şekirim [Şahkerim] Kudayberdiyev’in, halkın öncüsü Elihan [Alihan] Bökeyhanov’un makale-haberlerinin yanında bu şahıslar hakkında yazılmış yazılar bulunmaktadır (Chitilov, 2008, s. IX).

Gazetede yazan yazarların genel kadrosu kısaca şöyledir: “Ye. L. Markov, S. M. Ç-ov, Böken Adekov, A. Krahalev, Taşmuhammed Hasanoğlu Seyfullin, Hasa Kakenov, N. A., A. Ye Alektorov, S. M. Ç., Yusuf Köpeyev, Sultan Gazin, Maten Botpayev, İrdenbay Utebayev, S. Ç., Nikitin, S. B., Cabek Asain, Abbas Aymanov, Stepnyak, Baron, Taube, Muhammed Zakir Molla Ramazanov, V. Mihaylov, Baydalın, Sultan Zülkarneyn Çukiyeve Nuralihanov, Sarsekey Artıkbayev, Taybulatov, D. Visokov, S. Likoşin, M. İ., A. Dmitriyev-Mamonov, Kozberg, Polkovnik Ya. İ.Korolkov, Al. Golovaçev, G. Ya., Tulumhan Utepov, Kokh, K. Turkin, İ. M. L.Taşkentli Rahim Hoca Ali Hocaoğlu, İşanov, B. Ştern, S. Cambulatov, M. U. Devlet, Seysembay Kuturov, Gamhurov, Çar Aleksandr, Al. İvankovski, M. İmşenetskoj, N.Petuhov, Mirza Buharin Abdullayev, Aleksandr Kalışev, İsmail Mirgalimov, Omar Seytenev, Aldiy Tokseyitov, R. V., F. Polotebnov, A. A., Muhammedali İbragimov, N. Cetbisbayev, İlya İ. İvanov, A. M., Gamhorov, Hacı Tastanbek Çunayev, V. Mihaylov, Gulbat, Baro Kade, Perepölka, C. Ç., İv. Bilski, V. Şetin, Çar Nikolay, Hayrulla Zeynalov, S. A., A. Prigodski, Ostapenko, Şarl Eyfer, A. B., General-mayor Sannikov Abdurrahman Klıçbayev, Çake S. T., Müftü Hüseyin Efendi Gayibov, İ Bezverhov, M.L. Ob-v, Molla Nauruzbay Tlesov.” (Chitilov, 2008, s. XIII)

Gazetede siyasal, toplumsal ve kültürel problemleri, yerel idareler için seçilecek kişilerin neleri yerine getirmeleri gerektiğini anlatan yazılar, bölgenin coğrafyasıyla ilgili yazı dizileri, eski şehir kalıntılarını anlatan yazılar, halk için faydalı olan ziraat ve hayvancılıkla, ilkyardım yöntemleriyle alakalı yazılar mevcuttur. Eğitim, dil ve edebiyat konusunda daha çok yeni açılan Rus ziraat, kız okullarının önemini anlatan yazılar dikkat çekmektedir (Chitilov, 2008, s. ix). Kadınlar ve kadın hakları ile ilgili ilginç haberler içerisinde farklı olanları şunlardır:

İmzasız 18 Mart 1888, No: 12, s. 7-8. Bakü’de zengin bir yaşlının on yaşındaki kızla evlenmesi hakkında (Chitilov, 2008, s. 18).

İmzasız 25 Mart 1888, No: 13, s. 8. Yılın son günlerinde Kopenok Köyü öğretmeninin hanımı Bayan Sluçenskaya’nın iki küçük çocuğuyla, civar köy olan Şatohino’ya annesinin yanına arabacısız, at arabasıyla yola çıkması ve yolda şiddetli kar tipisinden dolayı yolunu şaşırıp, kara saplanması ve mecbur kalarak orada gecelemesi, avcılarının köpeklerinin ancak 60 saat sonra donmuş ve hayvanlar tarafından parçalanmış atı bulmaları, kendisinin de kar altından sağ salım çıkması hakkında (Chitilov, 2008, s. 21).

İmzasız 1 Nisan 1888, No: 14, s. 6. Hindistan Gazetesi, “Kaizar-ı Hindi” (Hindistan Melike’si)nin verdiği habere göre; Kabul’da, Emir’in ikametgahında üç ayda bir insan

ticaretinin yapıldığı ve Kafiristan'dan (Persiya) getirilen kadın ve erkeklerin satılması, genç kızların ise daha pahalı satılması ve günümüzde insan ticaretine karşı olunması, Rusya'nın bu amaçla Orta Asya'daki Hanlıklarını yanına alması ve insanları özgürleştirmeyi amaçlaması hakkında (Chitilov, 2008, s. 24).

İmzasız 13 Mayıs 1888, No: 19, s. 2-4. 1848'lerde baskınlar düzenleyerek hırsızlık yapan Kenesarı Kasimov'un üzerine gönderilen askerî birliklerce, çok uzak olan İşim nehri civarında Turgay sularına kadar takip edilmesi; kardeşinin birkaç ay sonra ancak yakalanması ve köydeki bütün insanlar ile mallara el konularak geri dönülmesi ve top güllesinden kurtulan Kenesarı'nın iki buçuk yaşındaki kızı Biybi'nin de alınması, kızın büyüyerek Rus askeriyeye evlenmesi hakkında (Chitilov, 2008, s. 36).

İmzasız, 10 İyün 1888, No: 23, s. 8. General N.'nin, Petersburg'da, hanımının ısmarladığı elbisenin renginde kullanılan boyanın zehirli olmasından dolayı kadının ve dikicilerin hastalanması hakkında (Chitilov, 2008, s. 46).

İmzasız, 30 Dekabr 1888, No: 52, s. 4. Bir Müslüman bayanın "Perevodçik" Gazetesine verdiği haberde, Taşkent'te açılan gimnaziyada öğrenciler arasında 15 kız çocuğundan birisinin sekiz yıllık kursu altın madalyayla bitirmesi ve hâlen de iki kızını okumaya devam etmesi hakkında.

İmzasız, 8 İyün 1890, No: 23, s. 7-8. Türkistan hastanelerindeki Müslüman kadın doktorlar ve "Russk. Ved." Gazetesinin 1886 yılında Semerkant'ta açılan hastaneler ve tedavi gören bayanlar ile ilgili haberi hakkında (Chitilov, 2008, s. 156).

İmzasız, 22 Mart 1891, No: 12, s. 2. Omsk şehrine Doğu Sibirya'ya gitmek üzere gelen İngiliz kadın ve hayatını cüzamlı hastalara adanmış Ket Marsden'in Omsk'ta Kurganskiy volostunda Kazak köyünü ziyaret etmesi hakkında (Chitilov, 2008, s. 215-216).

İmzasız, 17 Mayıs 1891, No: 19, s. 4. Sivil hayatın yükselmesinin kadının hayattaki yerine bağlı olduğu ve Türkistan'ın durumu hakkında (Chitilov, 2008, s. 225).

İmzasız, 4 Yanvar 1891, No: 1, s. 7, 24. Akmolinskiy uyezdinin Yeremenskiy volostunda, Oktyabr günü, Tiştık Tagondıkov'un hamile eşinin işkence edilerek öldürülmesi hakkında (Chitilov, 2008, s. 202).

İmzasız, 22 Fevral 1891, No: 8, s. 7-6. Akmolinskiy uyezdinin, Yanvar günü, Çirubay-Nurinskiy volostundan Bayken'in Canan Çulenbay'ın kızıyla çadırdaki yakalanıp dövülmesi ve üçüncü günü ölmesi hakkında (Chitilov, 2008, s. 211).

İmzasız, 10 Mayıs 1891, No: 18, s. 5. Turgayskiy oblastının İrgiz şehrinde, kızlar için üç yıllık kurs eğitimi veren okul ve okutulan dersler hakkında (Chitilov, 2008, s. 224).

İmzasız, 25 Oktyabr 1891, No: 42, s. 4. İç Orda'da Ruslar, Kazakların eğitimlerine yeterince ilgi göstermiştir. Açılan okullar bunu ispatlamıştır. Hanskaya Stavka'da kız okulunun açılması da buna örnektir. Kazakların okullara ilgisinin, ana dillerini öğretmeleri durumunda daha da artacağı görüşü hakkında (Chitilov, 2008, s. 248).

➤ *Zapakapska Tüzemenya Gazetesi*: 1915 yılında, hükümetin emir ve kanunlarını neşretmek amacıyla, Çarlık idaresi tarafından Aşkabat'ta Türkçe, Rusça ve Farsça olarak çıkarılmıştır. Kaç sayı çıkarıldığı, ne zaman yayın hayatına veda ettiği, gazetenin içeriği bilinmemektedir (Çelebi, 2000, s. 9).

Batı Türkistan'da Çıkan Dergi

Çarlık Rusya'sı tarafından çıkarıldığı bilinen tek dergi vardır. Bu dergi, S. V. Voronkoy tarafından 1913 yılında Kereküv'de çıkarılan, dili Kazakça olan *Eşim Dalası*'dır.

Derginin hangi yıllara kadar yayın yaptığı, kaç sayı çıktığı, içeriğinin ne olduğu bilinmemektedir (Çelebi, 2000, s. 22).

Batı Türkistan'da Türkistanlılarca Çıkarılan Gazeteler

1905 yılında, Çarlık Rusya'sında, daha önce de vurgulandığı gibi, Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte, *siyasi* alanın yanı sıra *fikir* alanında da bir hareketlilik söz konusu olmuştur. Türkistanlı aydınlar da çoğu *Cedidci* olmak üzere hükümetten aldıkları izinle millî taleplerine uygun gazeteler çıkarmaya başlamıştır (Çelebi, 2000, s. 10). Burada birçok gazeteden bahsedilebilir. Konu dâhilinde içeriği ve bilgisi mevcut olan gazete ve özellikle kadın ve kadınlara dair haberler incelenmiştir.

Bu gazete ve haberleri şöyledir:

➤ *Vakit Gazetesi*: Orenburg'da haftada üç kere çıkan, edebî ve siyasi ağırlıklı, Türkçe bir gazete olan *Vakit*, toplamda 2309 sayı yayımlanmıştır. 1906 yılının 21 Şubat'ından itibaren, haftada 2-3 kez çıkmaya başlamış olan gazete, 1913'ten itibaren ise her gün yayımlanmıştır. Bir sayıda çoğunlukla dört sayfadan oluşan gazetenin sayfa sayısı bazen beş-altıya kadar çıkmıştır. Kâğıt genişliği 31,5x21,5; çerçeve içinde kullanılan yazılı alanı 28,5x19,5'tur (Bat, 2018, s. 12-13). Baş muharrirliğini Fatih Kerimi'nin yapmış olduğu gazetenin üslubu, İsmail Gaspıralı'nın "dilde birlik" fikrini yansıtmıştır. Gazetenin içeriği ise tüm Türkleri kapsamıştır. Gazetede devrin önemli olaylarına yer verilirken, özelde ise Türkistan'da dönemin çöküşü ve yozlaşması hakkında iyi tespitler yapan yazarların yazıları işlenmiştir.

Gazetenin ilk sayfalarında devrin önemli olayları hakkında uzunca yazılmış makalelere yer verilmesine rağmen, yazıların çoğunda yazar ismi bulunmamaktadır. Gazete kendisinde mevcut olmayan haberleri de başka gazetelerden "Gazetelerden" başlığı altında alıntılar yaparak yayımlamış, halkı bilgilendirmek istemiştir. Gazetede ikinci sayfadan itibaren "Dâhili Haberler" veya "Etraf Haberleri" başlığı altında, Rusya içindeki Müslümanların durumu hakkında kısaca derlenen haberlere yer verilmiştir. Türkistan ile ilgili tarım ve pamuğun verimi, cinayet ve soygun, mektep ve medrese, Türkistan'a yerleştirilen göçmenler, hava durumu, doğal afetler, demiryolu çalışmaları, yeni basılan eserlerin ilanı, memuriyet değişiklikleri, ticaret ve birçok konu hakkında haberler gazetede verilirken bunların kaynakları açıklanmıştır. Bu bölümün ardında da muhabirlerden gelen haberler ve mektuplarla ilgili bölümler yer almıştır.

"Muhbirlerimizden" başlığı altında bölgede yaşanan ilginç ve etkileyici olaylar bizzat yaşayanların ağzından, doğrudan anlatılmıştır. Genellikle birçok konuda şikâyetler ve taleplerin olduğu "İdareden" başlığı altındaki bölümde ise okuyuculardan gelen mektuplara ara sıra da olsa cevap verilmiştir. Gazetenin en son sayfasında dünyadan haberlere yer verilmiştir. Gazetenin dili diğer Türkistan gazetelerinden farklıdır. Çünkü gazete, dönemin İstanbul Türkçesine yakın, sade bir Türkçe kullanmayı tercih etmiştir. Gazetede sadece yerli halk tarafından gönderilen yazılar, diğer yazılardan uzak, farklı bir Türkçe ile yazılmıştır (Bat, 2018, s. 14).

Gazetenin başmuharriri Fatih Kerimi iken, naşirleri Şakir ve Zakir Remiyef kardeşlerdir. Gazetede yazıları devamlı olan; hatta seri bir şekilde devam eden nitelikli yazılarıyla dikkat çekenler Ahmedcan Biktimirof (Taşkend), Burhan Şeref (Buhara) ve Buharalı (Buhara) takma adını kullanan yazarlardır (Bat, 2018, s. 16). Bu yazarlar haricinde gazetenin bilinen diğer yazarları şunlardır: "Kâbir Bekir, Şerif Kemal, A. Fahrettin, Yarulla Veli, Rakib Rakibî, Burhan Şeref ve Osman Akçoraklı'dır. Gazetenin yazarı olmayıp dışarıdan yazı ve haber gönderen yazarlar ise Alimcan İbrahimof, Yusuf Akçura, Cemal Velidî, Musa Yarulla Hadi Saidi, Zeki Velidî, Hadi Molla Atlasî, Çıtay, Kerim Said, Hayrulla Osmanî Kalamlazî'dir." 1917'de gazetenin başmuharrirliği Yarulla Veli'ye

verilmiştir. Gazete, 2309 sayısı yayımlandıktan sonra, Sovyet yönetiminin yayın faaliyetlerini yürütmeye engel çıkarmasından dolayı kapatılmıştır (Bat, 2018, s. 14). Gazetede kadın konusu ile ilgili birçok habere yer verilmiştir. Kadınların hicap giymesi, nüfus dengesizliği, eğitimsizlik, evlilik meseleleri ve fuhuş üzerinde çok durulmuştur. Bu haberlerden dikkat çekenleri şunlardır:

“Etraf Haberleri”, No: 307 (19 April 1908), s. 3. Türkistan’daki bir kısım erkeklerin fuhuş bataklığına sürüklenmesinin nedeni olarak, Türkistan’ın bazı şehirlerindeki kadın-erkek nüfusunun dengesizliği gösterilmiştir. Kadın sayısının az olması nedeniyle, mehir paraları çoktur. Zenginlerin mehir parasını ödediği için çok kadınla evlenmesi, fakir erkeklerin fuhuşa yönelmesine neden olmuştur. Fuhuşhanelerde çalıştırılan kızlar, fakir Kırgız [Kazak] ailelerden satın alınmıştır. Bir başka yazıda eşini Kazaklara 100 soma satan bir Tatar’dan bahsedilmiştir (Bat, 2018, s. 69).

Şakir Muhammedof (Buhara), “Seyahat Hatıraları Buhara’dan”, No: 330 (12 İyun 1908), s. 3. Diğerlerinin aksine Tatar coğrafyasından gelen yazarlar, Türkistan kadınlarının sosyal yaşamdan aşırı derecede mahrum bırakılmasını eleştirmiştir. Bir yazar; “Biçare Sart kadınları, her yerde hukuktan mahrum edilmiştir. Bunların hâlleri, bizim Tatar kadınlarının hâllerinden daha fenadır. Kırk derece sıcakta, çarşafıya sarılıp ve yüzlerine kara perdeler koyup yürümeye mecburdurlar” diye yazmıştır (Bat, 2018, s. 71).

“Etraf Haberleri”, No: 307 (19 April 1908), s. 3. Fakir olan Tatar ve Kırgız ailelerden alınıp Türkistan’a getirilen, fuhuşa zorlanan veya satılan kadınlar vardır. Örneğin, gönderilen bir haberde; “Sartların, Kazan taraflarına gelerek fakir Müslümanların kızlarını hile ile aldıklarına, Türkistan içine vardıklarında da sattıklarına dair çok haber işittik” diye yazılmıştır. Yazar, “Asyalı cahil ve insaniyetsiz bazı kişilerin bu gibi vahşi işleri pek acayip gibi görünse de medeniyetli halklar arasında yaşayan bir Tatarın bu işe bulaşması bundan daha vahşi ve daha tuhaftır” diyerek Tatarları da suçlamıştır. Çünkü bahsedilen olayda, bir Tatar kendi eşini 100 som [para birimi] akçe karşılığında Kazaklara satmıştır. Kadının, yol üstünde çok ağlayıp yalvarması üzerine Kazaklar aldıkları “malı” geri getirmiştir.

Muhbir, “Dâhili Haberler”, No: 483 (18 İyun 1909), s. 2. Kadınlar için adaletin olmadığı görülen Türkistan’da, genç kızla evlenme isteğinin suça dönüşmüş hâli olarak kötü olaylar da yaşanmıştır. Örneğin, bir muallim, eşine ve çocuklarına bakması için tuttuğu 16 yaşındaki bir kıza tecavüz etmiş ve tutuklanmıştır. Zanlının eşi, kocasını hapisten kurtarmak için kızın ailesinden evlilik yapılmasını rica etmiştir (Bat, 2018, s. 73).

“Muhbirlerimizden”, No: 334, s. 4. Eğitim imkânları, kızlar için erkeklere nazaran daha kısıtlıdır. Çünkü talep olmamasından dolayı, kız mekteplerinin sayısı azdır. Mekteplerin bakımı çok fazla yapılmamaktadır. İstisnai olarak, gayretli muallimelerin çalışmaları olmuştur.

Buharalı, “Buhara Hanlığında İptidai Mektepler”, No: 621 (25 May 1910), s. 2. Ancak bu kişiler, muallimler kadar iyi eğitim görmemiş oldukları için kız öğrencilerin eğitim kalitesi düşüktür.

“İdarege Mektublar”, No: 684 (24 Oktabr 1910), s. 4. Bununla birlikte meraklı ve kendini yetiştirmeye çalışan kadınlar olduğuna dair delil vardır. İstanbul’da kızlar için tıp ve pedagoji mektebi olup olmadığını araştıran Melike İbrahimova, *Vakit’e* Taşkent’ten yazmıştır. Bu Hanım tahminen, Tatardır. Çünkü Rusya’dan alınmış yedinci sınıf gimnazya diploması olduğunu belirtmiştir (Bat, 2018, s. 73).

Muhabirlerden: “Taşkend Tatarları”, No: 626 (5 İyun 1910), s. 3. Piçen Pazarı’nın bulunduğu mahallede, Ocak 1910’da mahallenin önde gelen kişileri bir toplantı yaparak mahalle mektebini denetlemek ve ıslah etmek üzere 7 kişiden oluşan bir heyet seçmiştir. Seçilen heyet haftalık yapılan son toplantısında, Bubî Medresesi’nde 498 açılacak

“Muallime Kursu”na tecrübeli dört öğretmen göndermeyi kararlaştırmıştır (Bat, 2018, s. 110).

T. K., “Dahili Haberler: Taşkend’de Müselman Kiçesi”, No: 652 (8 August 1910), s. 3. Düzenlenen bir başka gecede, iki perdelik “Yogalğan Hatun” isimli komedi türündeki tiyatro sahnelenmiştir. Tiyatro sonrasında, Tatar kızların da yer aldığı koro şarkı söylemiştir (Bat, 2018, s. 111).

Batı Türkistan’da Türkistanlılarca Yayınlanan Dergiler

Bu dergiler, genel olarak 1911-1919 yılları arasında toplanmıştır.

1919 yılından sonra çıkan dergiler hakkında bir şeyler söylemek pek mümkün değildir. 1911-1919 yılları arasında, Batı Türkistan’da 19 dergi çıkmış ve bunlardan sadece 9 tanesi Cedidciler tarafından çıkarılmıştır (Çelebi, 2000, s. 22-23).

Araştırmada, kadın konularında içerik bilgisine veya kadın meseleleriyle ilgili haberlere sahip olanlar dikkate alınmıştır:

➤ *Aykap Dergisi*: 1911 yılının ocak ayında, Troisk şehrinde “Energia Matbaasında” basılmaya başlayan *Aykap Dergisi*, 1915 yılının eylül ayına kadar, Kazak Türkçesi ile aralıksız yayımlanmış ve Kazak basın tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. 1911’de ayda bir, 1912’den sonra ayda iki defa olmak üzere, toplam 88 sayı çıkarılan derginin tirajı yaklaşık olarak 1000 adet olmuş ve son sayısında da belirtildiği üzere maddi sorunlar yüzünden kapanmıştır. Derginin sahibi, Cedid Hareketinin temsilcilerinden Muhammetcan Seralin, Başredaktörü ise Ekrem Alimov’dur. Dergi, yayımlanmaya başladıktan kısa bir zaman sonra tüm Kazak aydınlarının düşüncelerinin dile getirildiği önemli bir yayın organı hâline gelmiştir. Dergide dil, tarih, edebiyatla ilgili etkili yazılar yer almıştır. Bununla birlikte başarının yakalanmasında; farklı düşüncedeki aydınları dergi çevresinde toplayan Muhammetcan Seralin’in rolü büyüktür. Yazarlardan G. Musağaliyev (1880-1933), 1912 yılı 4. sayısında yayımlanan “*Aykap Dergisi’ni Geliştirmek Hakkında*” isimli makalesinde, derginin binlerce okuyucusu olduğunu haber vermiştir. Derginin fiyatı eski Sovyet parasıyla 9 somdur. Halktan yardım alan dergi, devletten herhangi bir destek almayarak kendi başına ayakta kalmıştır (Kuanyshbayeva, 2019, s. 88-89).

Aykap hem Kazaklar tarafından çıkarılan ilk Avrupalı dergi olma özelliğine hem de İhtilâl kadar Kazak dilinde yayımlanan tek dergi olma özelliğine sahiptir. Dönemin Kazak aydın ve gençlerini etrafında toplayan dergide önemli Kazak şair ve yazarlarının pek çoğunun şiirleri ve yazıları yayımlanmıştır. *Aykap Dergisi*, 19. yüzyıl başındaki Kazakların siyasi, toplumsal ve kültürel hayatlarının bir yansıması olmasının yanı sıra Kazakların millî uyanışında önemli rol oynamıştır. Kazak halkının eğitimde, toplumsal yaşamda, siyasette, bilim ve teknikte hemen her alanda gelişmiş toplumlar seviyesine gelmesi için gerekli olan ne varsa yapılması yönündeki yazı ve konular dergide yer almıştır (Kuanyshbayeva, 2019, s. 90).

19. yüzyıl başlarında, Kazakların yaşadığı siyasi, toplumsal ve kültürel, edebî ve eğitsel gelişmeler, Kazak kadınlarının eşitliği gibi tartışma başlıklarını ele alan yazılar dikkat çekmektedir. Ayrıca dergide hayvancılık, tarım, tıp, bilim ve teknolojiye dair haberlerle iç ve dış gelişmeler yer almıştır. Dergide; “eğitim görüp bilgili olmak”, “verimli Kazak topraklarında çalışıp işsiz kalmamak” ve “genç kızların kendileri için uygun eşlere verilmesi” gibi özel meseleler de işlenmiştir. *Aykap Dergisi’nde* yayımlanan yazıların konuları şu başlıklara ayrılabilir: “1. Siyasi- Toplumsal Yazılar, 2. Edebî Eserler ve Edebiyat Meseleleri, 3. Kazakistan’daki Eğitimin Durumu ve Önemine Dair Yazılar, 4. Ana Dili, Alfabe, Dil Bilgisi Meseleleri, 5. Kazak Kadınlarının Durumu, Hürriyet ve Eşitlik Meselesi, 6. Tıbbi Bilgiler ve Ziraat Bilgileri, Bilimsel Gelişmeler, 7. İç ve Dış Haberler, 8. Kitap Eleştirileri, 9. Mektuplar ve Cevaplar.” (Kuanyshbayeva, 2019, s. 92)

Yayımlanan makalelerde “kadın ve kadın hakları” meselelerine sıklıkla rastlanması mümkündür. Yazılarda İslam dininin eğitim ve öğretime verdiği önemin sıkça vurgulanması ve kadın hakları konusunda şeriatın kadınlara verdiği önemin anlatılması dikkat çekicidir. Dergi yazarları, Kazakların biraz da eski geleneklerinin sebep olmasıyla *eğitim-öğretim, kadın hakları, şehirleşme* ve daha birçok alanda geri kaldıklarını, bu durumun da ancak eğitim ve öğretimin modernleşmesiyle kurtulabileceğini belirtmişlerdir (Kuanyshbayeva, 2019, s. 93).

Dergi şu bölümlerden oluşmaktadır: “1. Baş makale, 2. Yabancı ülke haberleri, 3. İslam dünyasından haberler, 4. Kronik (vakameler), 5. Yermeli fıkralar ve şiirler, 6. Bibliyografya ve bilim konuları, 7. Çeşitli haberler ve redaksiyona mektuplar.”

Aykap Dergisi'nde üzerinde en çok durulan konulardan biri “kadınlar”, özelde ise “Kazak kadınlarının toplumdaki yeri” meselesi olmuştur. Dergi: “*İnsanoğlunun terbiyesi anadan gelir; ana, herkesin terbiye kaynağıdır.*” sözünü sıkça kullanarak kadının önemine vurgu yapmıştır. Bu vurgunun yanı sıra annelerin ailedeki ve toplumu şekillendirmedeki rolünün çok önemli olduğu da anlatılmış; çocuğun terbiyesindeki sorumluluğun ilk başta annenin olduğu vurgulanmıştır. Bu doğrultuda dergide ilk Kazak kadın gazetecilerden Tilewbaykızı Sakıpcamal, Seydalinova Mariyam, Ötegenkızı Kulayim'in makaleleri ve şiirleri yayımlanmıştır (Kuanyshbayeva, 2019, s. 94).

Aykap'ın ilk dönem yazarları arasında Cedidci karakteri ön plana çıkan *Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursunov ve Mircaqip Dulatov*'un da içinde bulunduğu Batı yanlısı Kazak aydınları ile birlikte, sonradan sosyalist hareket içinde yer alacak olan *Saken Seyfulin, Sabit Dönentayev* gibi isimler yer almıştır (Kuanyshbayeva, 2019, s. 96). Derginin genel yazar kadrosu şöyledir: “*Alihan Bökeyhanov (1866-1937), Barlibek Sırtanov (1866-1914), Beysenbay Kencebayev (1904-987), Cansultan Seydalin (1856-1919), Mariyam Seydalina (?), Jihanşa Almuhametuli Seydalin (1877-1923), Cakıp Akbayev (1876-1934), Hayırcan Nurğocaulı Bekhocin (1910-1979), Moldağali Coldıbayev (1887-1937), Muhametsalim Kaşimov (1884-1935), Sabırcan Ğabbasov Ğarapşaulı (1888-1918), Säbit Dönentayev (1894-1933), Semen Semenoviç Ujçin (1883-1957), Subhanberdi Hasenov (1892-1942), Tahir Comartbayev (1884-1937), Ğumar Karaşev (1876-1921), Fayzolla Satılbaldin (1883-1959), Ğabdolğaziz Musağaliyev (1880-1933), Lapin Seralı (1868-1919), Akiram Ğalimov (1892-1913).*” (Kuanyshbayeva, 2019, s. 98-99) Kadın ve kadın hakları üzerinde bu kadar duran bir dergi ile ilgili yalnızca içerik ve yazarlar hakkında bilgiler mevcuttur. Kadın haberlerine ve yazılarına Türkiye Türkçesi'ne aktarılmadığı için ulaşılamamıştır.

➤ *Ayna Dergisi*: Mahmud Hoca Behbudi tarafından, 1913 yılında, Türkçe ve Farsça olmak üzere, haftada iki defa çıkarılan *Semerkand Gazetesi*, 45 sayı yayımlandıktan sonra, maddî sıkıntılardan dolayı yayını durdurmuştur. Bunun ardından, 20 Ağustos 1913 tarihi itibarıyla, Semerkant'ta ağırlıklı olarak Özbek Türkçesiyle, önce haftalık, ilerleyen zamanda 15 günde bir olmak üzere *Ayna Dergisi* yayımlanmaya başlamıştır. Derginin amacı vatanseverlik, milliyetçilik gayeleriyle eşsiz tarihî ve kültürel miraslarımızı teşvik etmektir. Bu durumu Behbudi, “Türkistan”, “Samarkandda şerdar madrasası”, “Uluğbek rasadhanası”, “Sart sözi majhuldur”, “Sayahat hatıraları” ve başka makalelerinde belirtmiştir. Behbudi, “*Ayna, millî dile dair makalelerinde cemaatçiliği, millî dili terakki etmeye, onun saflığını korumaya davet edip, her millet öz dili ile gurur duyar*” şeklinde durumu anlatmıştır. Aynı zamanda *Ayna Dergisi*, millî uyanışın habercisi olarak da bilinmektedir. Derginin son kapak sayfası duyuru, reklam ve ilanlardan oluşmaktadır. Bazı duyuru ve reklamlar Rusça ve Farsça verilmiştir. Rusça verilen reklam ve ilanlar köşe içerisinde belirtilerek verilmiş, altına da Özbek Türkçesiyle tercümesi yazılmıştır (Abdazimova, 2015, s. 20). Derginin başmuharriri Mahmut Hoca Behbudî iken, diğer yazar kadrosu şöyledir: “*Abducabbar Bin Abdukarim Mömincanof, Abduislam Alfatimî, Abdulhamid Süleymanî, Abdukadîm, Abdurahman Mahdum (Buhara), Abdusalam Al'azmî,*

Abdurauf Fitrat (Buharî), Abduraşid, Asri Şayh Abdulkasim Alim Eranî, Buhara'î Devletşah (Tercuman), Gafletî (Semerkand), Fazıl Canbay (Taşkend), F. R. Hacı Muin İbni Şükrullah (Kette Korgan), K...M. (Buhara), Karî Zayaldin (Namangan), Nasriddin (Andican), Nizamiddin Zade, ...N. Y. Mahmud Mirza Rahmetcan, Mir Muhsin Şer Muhammedoğlu, Mirza A. A. M. Z. Mirza Zade (Buhara), Muhammed Necib Tuntarî, Muhammad Sadî, Muhammad Sayid, Muhammad Hadî Kafkazî, Mulla Abdullah Hoca Süleyman (Andican), Mulla İshakcan (Hokand), Mulla Mirza Kasim, M. N. M. N. (Semerkandî), M. S. (Hakim-i Buharayı), M. S. (Andicanî), Vahab Albadî ve Kari Mahmudcan (Hokand Muallimleri), Semerkandî Muallim, S. A. (Buharayı), Sadık (Buhara), Sayid Ahmed Hoca Siddikî, Süleyman Hoca, Tölefen Hocmiyarof (Taşkendî), T. Abbasî (Semerkand)" (Abdazimova, 2015, s. 22-24).

Ayna Dergisi 15 Haziran 1915 yılına kadar toplamda 68 sayı yayımlanmıştır. Dergide birçok konu yer almıştır. Bu konular arasında doğrudan olmamak üzere kadınlar ile ilgili de haberler vardır. Bu haberler içerisinde dikkat çekici olanları şunlardır:

Ayna Dergisi, s. 27; *Sabah*, "Adamge Payvend", (11 Ocak 1914), s. 279-280. Haberde kemik hastası olan bir kızın ameliyatı hakkında bilgi verilmektedir.

Ayna Dergisi, s. 62; *Sabah*, "İstanbul Dar-al-fünunida Kizlerge Ders", No: 20 (8 Mart 1914), s. 482. "İstanbul Darülfünunda" kızlar için açılan dersler hakkında bilgi verilmiştir.

Ayna Dergisi, s. 56; *Sabah*, No: 17 (19 Şubat 1914), s. 412. Amerikalı bir zengin hayır işleri duyurulmuş ve Mısır Şehzadelerinden Amire Zeynep Hanım'ın kadınlar cemiyeti oluşturduğu ile ilgili; Berlin ile Amerika arasında kullanılmaya başlanan telsiz telgraf hakkında haberler verilmiştir. Bunlar, derginin "Haberler" başlıklı bölümünde yer almaktadır.

➤ *Süyümbike Dergisi*: 1913 yılının Vakitli Tatar Matbuatına göre, Kasım ayında çıkmış olduğu belirtilmiş olsa bile, Ekim ayında Kazan'da çıktığı bilinen *Süyümbike Dergisi*, yaklaşık beş yıl, ayda iki kez çıkan, kadınlara özgü bir dergidir. Dergide başlıca "Kadın Hakları, Çocuk Eğitimi, Müslüman Kadın Hareketi, El İşleri, Ev İhtiyaçları" gibi beş bölüm bulunmaktadır. Bir yılda 24 sayı çıkaran derginin yıllık ücreti 4 sum'dur; yani bir derginin ücreti 20 tindir. Dergide yer yer resimlere de yer verilmiştir. Dergi, Ümit ve Maarif Matbaalarında basılmıştır. Resmî nâşir ve muharriri Yakup Halilî'dir. Yazarları tamamen o dönemin matbuat dünyasında yer alan erkekler ve kadınlardan oluşmaktadır. Dergide öne çıkan yazarlar şunlardır: "Fahrülbenat Süleymaniye, Bağbostan, Kâmile Muzafferiyeye, Mahruy Muzafferiyeye, Gülsüm Tırışkaviye." Bu yazarların haricinde dergide "Abdullah Battal Taymas, Alimcan Barudi, Cemaleddin Velidof, Fatih Emirhan, Fatih Seyfi Kazanlı, Mahub Cemal Akçurina" gibi isimler yer almıştır (Şahin, 2012, s. iii).

Süyümbike, baştan sona bir kadın dergisi olduğu için, içeriğinde kadınlarla ilgili birçok haber yer almaktadır. Bu haberler arasında dikkat çekenleri şunlardır:

İsmetî, "Şeriat Kaşında Hatun-Kızlar" [İslam'a Göre Kadınlar], I/1 (27 Oktabr 1913), s. 4-5. Yazar, kadınlara reva görülen baskıların temel sebebini dinin [İslam'ın] yanlış anlaşılmasına bağlamaktadır. Yanlış anlamaları şu şekilde sıralamaktadır: "İslam dini kadınları erkeklerden daha aşağı görmektedir. İslam dini kadın haklarını azaltmaktadır." Bu yanlış anlayışları bazı kişiler açıktan ifade etmekte, diğerleri ise muamelelerde göstermektedir (Şahin, 2012, s. 29).

A. Battal [Taymas], "Hatun-Kızlarımız", I/1 (27 Oktyabr 1913), s. 11-13. Yazar Napolyon Bonapart'ın: "Analar bir eliyle bebeği öteki eliyle dünyayı sallarlar." sözünden yola çıkarak kadınların dünyada ne kadar büyük bir yer tuttıklarına işaret etmektedir. Yazar sonra tarihteki önemli kadınları sıralamıştır (Kleopatra, Maria Antuanetta, Maria Midiçi, Maria Stuard, Maria Tiriziya, İmparatoritsiya Yekaterina II, Süyümbike) (Şahin, 2012, s. 30).

“Rusya’da Hatunlar Hareketi”, I/1 (27 Oktyabr 1913), s. 17-19. Hatunlar ve Hükümet İşleri: Makalede *pensiye* [emeklilik] meselesi tartışılmaktadır. Yazar, bu meselenin çözümlenmesinden önce kadınların devlet memuriyetlerine ve başka görevlere de alınmasının çözümlenmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu makaleden, derginin Rusya’daki kadın hakları konusundaki gelişmeleri dikkatle takip ettiği anlaşılmaktadır. Kadınların devlet memuriyetlerine alınması ve Rusya’daki Hanım öğretmenlere emeklilik hakkı verilmesi tartışılmıştır (Şahin, 2012, s. 32).

“Başka Millet Hatunları”, I/2 (15 Noyabr 1913), s. 15. Zakranitsa’da Hatunlar, Sufrajistkalar Cemiyeti: Avrupa’da kadın konusunda ilerlemeler hakkında bilgi ve örnekler verilmektedir. Mesela Amerika’nın Chicago şehrinde kadınların polis müdürü olmasından övgüyle bahsedilmektedir (Şahin, 2012, s. 33).

“Mösilman Hatunlarında Hareket”, I/2 (15 Noyabr 1913), s. 17. Birinci haberde kadınların kütüphaneye haftada bir veya iki gün gitmesi (onlar için ayrılan günler) ve kütüphaneden yararlanmaları için başvurularına yer verilmiştir. 100’e yakın kadın buna imza koymuştur. Kütüphane heyeti bu uygulamayı itirazsız kabul etmiş ve haftanın iki gününü Hanımlara tahsis etmeye karar vermiştir. Bu girişimlerinden dolayı hanımlar yazıda tebrik edilmektedir (Şahin, 2012, s. 34).

Ahmet Can Bigimiyef, “Yaş Kızlarımızdan Ütiniç” [Genç Kızlarımızdan Rica], I/2 (15 Noyabr 1913), s. 13. Makalede Rus Hatunları ile bazı karşılaştırmalar yapılmaktadır. Yemek pişirme, giyim kuşam meselesinde, yemekli toplantılar düzenleme, annelik ve çocuk terbiyesi konularında kıyaslamalar yapılmaktadır. Bu kıyaslamalarda Tatar kızlarının biraz geri kaldığı, bu yüzden kendilerini daha iyi yetiştirmeleri gerektiği anlatılmaktadır (Şahin, 2012, s. 35).

“Muallimelerge Yolbaşçı Kızlarga Mahsus Sekiz Senelik Mektebniñ Programması” [Muallimlere Rehber], [Kızlara Mahsus Sekiz Senelik Mektebin Programı], I/6 (15 Gınvar 1914), s. 14. Yazar Muhammediye Medresesi Muallimlerinden Yakup Adutof’tur. Yalnız bu okulun nerede açıldığı belirtilmemiştir (Şahin, 2012, s. 39).

“Darülfünunda Türk Hatunlarına Mahsus Dersler”, I/8 (15 Fivral 1914), s. 17. Bu makalede Osmanlı-Türk kadınları arasında uygun fikrî aydınlanma oluşturmak için yapılan gayretlerden bahsedilmektedir. Yazar, önceleri Osmanlı kadınları için idadî ve âli derecede imkân olmadığını; fakat artık bu cümleden isteğe bağlı kurslar açıldığını söylemiştir. Bu kurslarda Sanayi Mektebinin Müdiresi Fransız Hanım, Darülmualimat Muallimlerinden İsmail Hakkı Bey, İhsan Bey, Tıp Profesörü Besim Ömer Paşa, Ahmet Cevat Bey, Salih Zeki Bey, eski Maarif Nazırı Said Bey, kadın hakları savunucularından Mahmud Esad Efendi bu kursta ders vermiştir (Şahin, 2012, s. 42).

Sare Molla Mirza Ehliyesi, “Karye Kızlarında Oku Niçek?”, [Köy Kızlarında Okul Ne Durumda], I/11 (1 April 1914), s. 10-11. Yazar, köylerde kız çocuklarının okutulması meselesini ele almaktadır. Terakkiperer mollalar olsa da bunların köylerde kız mektebi açma konusunda bir girişiminin olmadığından söz etmekte; hatta erkekler için de yeni dilde mekteplerin olmadığından yakınmaktadır.

Fahrülbenat Süleymaniye, “İsmail Bey Gaspırinski”, I/23 (1 Oktabr 1914), s. 2-4. Yazar Gaspıralı’nın vefatını üzüntüyle bildirdikten sonra, onun kadınların durumu için iyileştirme yaptığını anlatmaktadır (Şahin, 2012, s. 52).

Fazile Tatukova, “İdareye Mektuplar”, II/10 (15 Mart 1915), s. 20. O günlerde vefat eden Hanımların haberleri yer almakta ve onların millet için yaptığı hizmetler anlatılmaktadır (Şahin, 2012, s. 62).

Karamıyık, "Mektuplar", II/11 (1 April 1915), s. 20. (Taşkent) Taşkent'ten Karamıyık adında yazan bir kişi, o günlerde olan bir olaydan şikâyet etmektedir. Şikâyet ettiği kişi bir müezzindir. Bu müezzin birinci hanımdan sonra ikinci hanımla evlenmiş ve sonra birinci hanımından evi terk etmesini istemiştir. Bunun üzerine birinci hanım çocuğundan, bunca yıl yaşadığı yerden ayrılmak istemediğini, "hizmetçi gibi olsa da beni burada tut" demesine rağmen müezzinin katı yüreğini yumuşatamadığını belirtmektedir (Şahin, 2012, s. 62).

Sadri C, "Çocukları Sinemaya Götürme Hakkında Birkaç Söz", II/21 (1 Sentabr 1915), s. 9-11. Yazar sinemanın, tiyatronun halk tarafından büyük bir ilgiyle karşılandığından bahsetmektedir. Erkek, kadın, çocuk herkes sinemaya gitmektedir. Tiyatronun da bir ders olarak okutulması gerektiğini belirtmektedir. Çocukların özellikle boş vakitlerde sinemaya götürülmesi gerektiği üzerinde durmaktadır (Şahin, 2012, s. 72).

1930 Yılına Kadar Göçmen Süreli Yayınları

Gerek Sovyet Rusya'nın Batı Türkistan'da gerekse Komünist Çin'in Doğu Türkistan'da uyguladığı sömürge ve asimile politikasından dolayı Türkistan'ı 1920'ler, 1930'lar, 1940'lar ve 1950'lerde terk etmek durumunda kalan Türkistanlı aydınlar, başta Türkiye olmak üzere Fransa, Almanya, Pakistan, Mısır, Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etmişler ve buralarda 1927'lerden başlamak üzere gazete, dergi ve bültenler yayımlayarak *Türkistan göçmen süreli yayınlarının* oluşmasına sebebiyet vermişlerdir (Çelebi, 2000, s. 26). Muhaceretteki Türkistanlı aydınların ortak noktaları "milliyetçi, modern, yenilikçi, hamleci, geniş, derin ve şuurlu bir tarih bilgisine sahip olmaları" şeklinde tespit edilmiştir (Geçer, 2018, s. 737).

Muhaceretteki Türkistanlıların çıkardığı gazete ve dergilerin isimlerini, çıkarıldıkları ülkeleri şöyle sıralamak mümkündür: *Yeni Türkistan* (Türkiye-İstanbul); *Odlu Yurt* (Türkiye-İstanbul); *Bildirış* (Türkiye-İstanbul); *Azerî Türk* (Türkiye-İstanbul); *Yeni Kafkasya* (Türkiye-İstanbul); *Türk Yurdu* (Türkiye-İstanbul); *Türk Derneği* (Türkiye-İstanbul); *Azerbaycan Yurt Bilgisi* (Türkiye-İstanbul); *Türkistan* (Fransa-Paris); *Yaş Türkistan* (Fransa); *Promete* (Fransa-Paris, Fransızca); *Millî Yol* (Almanya); *Yana Millî Yol* (Polonya-Varşova/Almanya-Berlin); *Emel Mecmuası* (Romanya-Dobruca Bölgesi-Bazargic); *Millî Bayrak* (Çin-Mukden, Çağatayca) (Geçer, 2018, s. 738).

1930 Yılına Kadar Türkiye'de Çıkan Süreli Yayınlar

Türkistan'dan göç eden aydınların ilk tercihi kendi soydaşlarının yurtları olan Türkiye olmuştur. Aydınlar gerek gruplar hâlinde gerekse bireysel olarak Türkiye'ye gelip yerleşmişler, çocuklarının burada eğitim almalarını sağlamışlar ve Türkiye'nin siyasî, toplumsal, edebî, düşün hayatında büyük rol oynamışlar; hatta bununla da kalmayıp bu alanlardaki faaliyetlere öncülük etme görevini üstlenmişlerdir. Türklüğün kültür merkezi olarak saydıkları İstanbul'da Türkcülüğün gelişimi için ellerinden geleni yapmışlar; kendi memleketlerinin kaderini bir anlamda Osmanlı Devleti'nin mukadderatına bağlamışlardır. Kazan, Ufa, Kırım ve Azerbaycan'dan gelen Türkistanlı aydınlar, özellikle II. Meşrutiyet Döneminde çok aktif olarak faaliyetlerin içinde yer almışlardır. Türkcülük ruhu kendisini Bağımsızlık Savaşımızda hissettirmiştir. Faaliyetlerini, 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde, yeni toplumun şekillendirilmesi çalışmalarında devam ettiren isimler olmuştur (Örneğin; Azerbaycanlı Ahmed Ağaoğlu Bey, 1869-1939, Atatürk'ün yakın arkadaşları arasında yer almıştır; Yusuf Akçura Bey, 1876-1933, Atatürk'ün arkadaşları arasındadır). Türkiye de hemen her devirde Türkiye dışındaki Türklere kucak açmış ve Türkistanlı aydınların Türkiye'deki faaliyetlerine destek olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'de bu kapsamda çok sayıda süreli yayın çıkarılmıştır. Bu yayınların faaliyetleri 1917 yılından sonra artmıştır (Cöhçe, 2000, s. 346-348; Can, 2005, s. 6; Geçer, 2018, s. 738). Süreli yayınlarda Türkistan'ın bağımsız olması genel olarak işlendiği gibi,

Türkistan'daki sosyal hayat özelinde kadın ve kadın hakları konularına da yer ayrılmıştır. 1930 yılına kadar Türkistanlı aydınlarca Türkiye'de çıkarılan süreli yayınlar şunlardır:

➤ *Yeni Kafkasya*: Mehmet Emin Resulzade tarafından İstanbul'da, 26 Eylül 1923'te, Arap harfli ve Türkiye Türkçesi ile yayımlanan derginin başlığında yer alan ifadeyle 15 günde bir; yani ayda iki defa çıkmıştır. Yayın tarihleri ayın biri ve on beşidir. Dergi sadece Azerbaycan'ın istiklâl ve işgal günlerinde 28 Mayıs ve 27 Nisan tarihlerinde özel sayılar çıkarmıştır. İlk sayısından itibaren başlığında ifade edildiği gibi "*On Beş Günde Bir Neşrolunur. Edebî, İctimaî ve Siyasî Mecmuadır*". Mehmet Emin Resulzade tarafından çıkarılan *Yeni Kafkasya*, Azerbaycan muhacereti tarihinde ilk basın organıdır. *Yeni Kafkasya*'nın sorumlusu ve müdürü Seyit Mehmet Tahir'dir. Daha sonra bu görevi Ahmet Hakkı'ya bırakmış ve dergi onun görevinin 5. Yılında, Ekim 1927 yılında, 94. sayısında kapatılmıştır. Dönemdeki Sovyet-Türkiye ilişkileri gereğince dergi komşu ve dost hükümet aleyhine yayın yapmaktan kapatılmıştır (Geçer, 2018, s. 738). Derginin fiyatı 27 Nisan 1924 yılına kadar; yani Azerbaycan'ın işgal edildiği güne kadar, 5 kuruş iken, 29 Mart 1926 yılına kadar 7,5 kuruştur. O günden sonra da kapatılacağı güne kadar 10 kuruştur (Can, 2005, s. XII-XIII). Derginin yazımında İstanbul Türkçesi kullanılmıştır. Derginin yazar kadrosuna bakıldığında, Türk dünyasının önemli isimlerinin yer aldığı görülmektedir. Bu isimler şöyledir: "*Başyazar ve derginin sahibi Mehmet Emin Resulzade, A. Zeki Velidi Togan, Ayaz İshaki, Mehmet Fuat Toktar, Sadri Maksudi, Yusuf Akçura, Seyid Ahmet Kırimer, Abdullah Battal Taymas, Ahmed Cevad, Azeri, Mirza Bala, vs.*" (Can, 2005, s. 8) Derginin yayın politikası, başta Azerbaycan olmak üzere, Komünist Rus hakimiyetinde yaşamaya zorlanan bütün Türklüğün; hatta bütün milletlerin istiklâlini kazanmasını sağlamaktır (Karakılıç, 2005; Can, 2005, s. 11).

➤ *Yeni Türkistan*: *Yeni Kafkasya Dergisinin* kapatılması ile oluşan boşluğu doldurmak için, 1927 yılında Türkistan Millî Birliği tarafından *Yeni Türkistan Dergisinin* kurulması kararlaştırılmıştır. Bu kararın alınmasında, Zeki Velidi Togan, Osman Kocaoğlu ve Mustafa Çokayoğlu gibi isimler etkili olmuştur. Dergi ilk sayısını 5 Haziran 1927 tarihinde, İstanbul'da çıkarmıştır. Dergi, yayın hayatına Afganistan, Hindistan, İran, Türkiye ve Avrupa'ya dağılan Türkistanlılara, Orta Asya'nın durumundan haber vermek, onları dışarıda temsil etmek ve Türkistan millî mücadelesine katkı sağlamak için başlamıştır. Derginin amacı, "Türkistan'ın bağımsızlık taleplerini dünyaya duyurmak, dünyanın değişik coğrafi bölgelerine dağılmış bulunan Türkistan muhacirleri arasındaki bağlantıyı temin etmek, Rus emperyalizmi altındaki Türkistan Türklüğünü, birlik ve beraberliği teşvik etmek, Türkistan'ın kültürel varlıklarını korumak için gerekli olan manevi yapılanmayı oluşturmak ve en önemlisi Türkistanlılara bağımsızlık davasını telkin etmektir" (Çınar, 2010, s. 11; Geçer, 2018, s. 739).

Dergide siyasi makaleler ağırlıklı olmakla birlikte Türklerin yaşayışı, eğitim ve sağlık sorunları, kültür ve tarih gibi konular da ele alınmıştır. *Yeni Türkistan*'ın yazı dilinin ilk makede Türkiye Türkçesi ve Türkistan lehçesi olacağı belirtilmeye çalışılmışsa da buna uyulamamıştır. Derginin neredeyse tamamı Türkiye Türkçesi'nde çıkmış, yazılanların bütününde de Türkistan lehçesiyle yazılmış olan yazılar çok az bir yer tutmuştur. Derginin ilk 16 sayısı Arap harfleriyle yayımlanmıştır. Türkiye'de Latin harflerine geçilmesinin ardından, Ocak 1929 tarihinden itibaren *Yeni Türkistan*, yeni harflerle çıkmaya başlamıştır (Çınar, 2010, s. 12-13).

28. sayısına kadar, derginin imtiyaz sahibi Osman Kocaoğlu, sorumlu müdürü Mehmet Kâzım'dır. 28. sayıda imtiyaz sahibi Nasir Hekimzade olmuştur. 29. sayıdan son sayı olan 39. sayıya kadar sorumlu müdür Meceddin Ahmet Delil olmuştur (Çınar, 2010, s. 12-13).

Derginin kapağında “Ayda bir çıkar” ibaresi ve “Edebî, ilmî, siyasî, iktisadî bir mecmuadır” yazısı bulunmaktadır. Yazıdaki, “ilmî” kelimesi 23. sayıdan itibaren “millî” kelimesine dönüşmüştür. Derginin yazarları arasında “Mustafa Çokayoğlu, Abdulvahap Oktay, Osman Kocaoğlu, Abdülkadir İnan, Zeki Velidi Togan, Tahir Çağatay, Mecdeddin Ahmet ve Salih Erinkol” gibi devrin Türkistanlı önemli simaları yanında, Türkiye’den “Aka Gündüz, Faruk Nafiz, Nihal Atsız ve Adil Hikmet Bey” gibi milliyetçi isimler de bulunmaktadır. Bunların dışında şu isimler de dergide çalışmalarlarıyla yer almıştır: “Süyergul, Ferganalı, Türkmen, San’an, Çolpan, Mağcan Cumabay, Turab Bik, Ahmed Naim Öktem, İlsüyer, Râgıp Hulûsi, Culkunbay Abdullah Kadiri, Elbek Yakup, Yügürük, Tozoğlu, Ekrem, Kazanlı, Sürgün, Sencer, Fehmi Lenk, Ahmet Hâkî, Abdullahzade Tevekkül Babür, Hacı Şemseddin, Mustafa Şahkuloğlu ve S. B.” (Çınar, 2010, s. 13-14; Geçer, 2018, s. 739).

Yeni Türkistan sayı çıkardıktan sonra, 1931 yılında kapatılmıştır. Derginin yayımlanan sayılarında dikkat çekici unsur ise 1928 yılında 10, 11, 12’nci sayıların bir arada yayımlanması olmuştur. Yeni Türkistan’ın kapatılmasında Türk-Sovyet ilişkilerinin 1920-1930 yılları arasındaki gelişmeleri önemli bir rol oynamıştır. Türk-Sovyet ilişkilerinin giderek yükselmeye başlaması, Türkiye’de yaşayan muhacir Türklere karşı siyasi baskıyı da artırmıştır. Sovyet yönetimi, Türkiye’deki Türkistanlıların yayın organlarını Pantürkizm ve bölücülükle suçlamış; Türkiye ile bu yayın organlarının kapatılması yönünde görüşmeler yapmıştır. Sonuçta Türkiye’deki Türkistanlıların yayın organları arasında yer alan Yeni Türkistan Dergisi, Türkiye ile Sovyetlerin ilişkilerine zarar verdiği gerekçesi, 1931 yılı Bakanlar Kurulu kararı dolayısıyla kapatılmıştır (Çınar, 2010, s. 19-20).

➤ Azeri Türk: 1 Şubat 1928’de İstanbul’da yayımlanmaya başlanan Azeri Türk Dergisinin kapağında; “On Beş Günde Bir Neşrolan Edebî, İctimaî ve Siyasî Milliyetperver Mecmua’dır” ibaresi yer almıştır. On beş günde bir çıkan dergi, Arap harfleriyle ve Türkiye Türkçesiyle yayımlanmıştır. Dergiden sorumlu müdür Mehmet Sadık’tır. Dergi 1931 yılında kapatılmıştır. İlk 20 sayısı Arap, son 12 sayısı Latin harfleriyle olmak üzere; toplam 32 sayı çıkmıştır. Derginin neredeyse tamamı Azerbaycan’ın problemlerini içermektedir. Bunun yanı sıra Sovyetlerin Azerbaycan’da uyguladığı baskılar ve orada meydana gelen sorunlar da ele alınmıştır. Kadın konusu da bu sorunlar arasında dergide yer alan bir başlıktır. Özellikle Sovyetlerin Azerbaycan’da uyguladığı serbest aile politikasına göre kadınların peçe ve çarşaf giyinmelerinin yasaklanmış olması dergide ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Derginin yazar kadrosunda başta “Mehmet Emin Resulzade ve Mehmet Sadık Ahunzade olmak üzere Mirza Bala Mehmetzade, Kemal A. Uran, Ayın Kaf, San’an, Şefi, Azeri, Mustafa, M. Sisyanlı, H. C. L., Y. Ali, Mir, Cafer Sadık” yer almıştır (Ulusoy, 2012, s. 25-29; Geçer, 2018, s. 739).

➤ Odlu Yurt: Başmuharrirliğini Mehmet Emin Resulzade’nin yaptığı dergi, İstanbul’da Yeni Matbaada basılmıştır. İlk sayısı 1 Mart 1929 tarihinde çıkmıştır. Derginin imtiyaz sahibi A. Kâzımzade iken, dergiden sorumlu müdür ise Kemal’dir. Diğer dergilerde olduğu gibi, bu derginin kapağında da ne zaman çıktığı yazılmamıştır. Dergi ayda bir çıkarılmıştır. Kapağında yer alan ibareye göre “Azerbaycan Fikriyatını Tervic Eden...” bir dergidir. Latin harfleriyle çıkarılan derginin büyük bir kısmı Türkiye Türkçesiyle yazılmıştır. Kendisini, kendisinden evvel yayımlanan “Yeni Kafkasya” ile “Azeri Türk” Dergilerinin devamı olarak gören Odlu Yurt, diğerleri gibi siyasi ağırlıklı olmasına rağmen, bölgedeki sosyal hayatı ve dâhilinde kadın mevzusunu da ele almıştır. 1931 yılında çıkarılan Bakanlar Kurulu kararıyla bu dergi de kapatılmıştır (Geçer, 2018, s. 740).

1930 Yılına Kadar Türkiye Dışındaki Türkistanlılarca Çıkarılan Süreli Yayınlar

Rusya dışına çıkan veya çıkarılan Muhaceretteki Türkistanlılar, Türkiye dışında da Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde dergi ve gazete gibi yayın faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Yurt dışında faaliyet gösteren Türkistanlıların yegâne amaçları da Türkiye Türkistanlılarınca çıkarılan dergi ve gazetelerin amaçlarından farklı değildir. *Türkistan'ın haklı davasını herkese duyurmak* ve *Türkistanlıları bir araya getirmek* temel hedeftir. Başta Avrupa olmak üzere Türkistanlılar dünyanın birçok yerinde yayın çalışmaları yapmışlardır. Fakat bu faaliyetlerin çoğu 1930'dan sonra gerçekleşmiştir. Hem makalenin zaman sınırlaması gereği hem de kadın konusunda içeriğe ulaşabilme olanağı gereği bu başlık altında sadece *Yaş Türkistan Dergisi* üzerinde durulmuştur.

➤ *Yaş Türkistan*: İlk sayısı Aralık 1929'da 40 sayfa hâlinde, Mustafa Çokayoğlu'nun başmuharrirliğinde, Berlin'de çıkarılan dergi, 1939 yılına kadar devam etmiştir. *Yeni Türkistan*, Mustafa Çokayoğlu'nun millî mefkûresini ve Türkistan Türklüğünün millî harekâtını, daha aydın bir surette aksettirebilmiş siyasi bir dergidir. Türkistan Türkçesiyle toplamda 117 sayı çıkmıştır (Geçer, 2018, s. 742). Dergide Rusların yapmış olduğu uygulamalar arasında "kadın" konusuna ayrı bir yer ayrılmıştır. *Yeni Türkistan*'da kadınlar üzerine çıkan haberlerden önemli görünenler şunlardır:

Yaş Türkistanlı, "Rus İstilâsı Astıda Türkistanlılarının Millî Hareketlerinden", *Yaş Türkistan*, No: 2 (Ganvar 1930), s. 13-22. Bolşeviklerin, Türkistan'ı sadece iktisadi açıdan Moskova'ya bağlamadığı, aynı zamanda bütün tarihî yerlerini de tahrip ettiği ileri sürülmüş; dünyada sömürgeciliğin en çok Türkistan'da olduğu, Rus siyaseti kadar sömürge halklarını ortadan kaldırmaya yönelik politikaların tarihte görülmediği önemle vurgulanmıştır. Makalede "millî eğitim" ve "kadınların özgürlüğü" konularına ağırlık verilmiştir. Türkistan halkının ve Türkistan'ın medenîleşmesinde en önemli rol oynayan konunun Cedidcilerin de önceden söylediği gibi "*kadın meselesi*" olduğu, Cedidci yayınların en önemli amaçlarından birinin *Türkistan düşünce hayatını kadın meselesi ile tanıştırmak* olduğundan bahsedilmiştir. Cedidcilerin evlenme, düğün ve boşanma konularında ıslahat yapılmasını savundukları dile getirilerek kısa sürede halk arasında itibarlarının arttığı, Ruslara karşı olan mücadelelerinin takdir edilmesi gerektiği aktarılmıştır (Köseoğlu, 2014, s. 85).

Yaş Türkistanlı, "Alman Muharirlerinin Türkistan Tesirâtı II", *Yaş Türkistan*, No: 12 (Noyabr 1930), s. 18-24. Yazar, Türkistan'ın çeşitli şehirlerindeki Alman yazarların Almanya'daki gazetelere gönderdikleri mektup ve makalelerde Türkistan'daki kadın meselesinin durumundan bahsettiklerini belirtmektedir. Alman yazarların Türkistan'ın çeşitli yerlerinde, kadınların giyim tarzlarını nasıl gördüklerine dair izlenimlerine yer verilmiştir. Yazar, "*15-20 yıl önceden Türkiye'de çarşaf meselesinin ne hâlde olduğunu ve Türkiye'deki kardeşlerimizin çarşaf giymeye nasıl karşı olduklarını çok iyi biliyoruz*" şeklinde yorum yapmış; Cumhuriyet Türkiye'sinde çarşaf meselesinin çözülmesinden önce, uzun yıllar halk eğitimine ve özellikle kadınların-kızların eğitimine çok fazla önem verildiğini ifade etmiştir. Ayrıca yazarın söylemine göre Alman yazarlar, kızların eğitiminin ve kadınların toplumdaki yerinin Türkistanlıların istedikleri gibi olması gerektiğini yazmışlardır. Makalede Türkistan'ın ferace meselesinin Türkiye ile bağdaştırılmasının mümkün olmadığı, genç kızlar arasında ferace giyenlerin sayısının parmak ile sayılacak derecede az olduğu da belirtilmiştir (Köseoğlu, 2014, s. 86).

"Hatun-Kızlar Fırka ve İşlerde", *Yaş Türkistan*, No: 12 (Noyabr 1930), s. 37. Haberde, Bolşeviklerin Türkistan kadın ve kızlarını parti işlerine almaları hakkında bilgi verilmektedir. Kısa bir süre önce gerçekleşen Özbekistan Beşinci Parti Kongresi'nde Abduselâmoğlu isminde birinin konuşmasına yer verilmiş; Abduselâmoğlu konuşmasında, "Taşkent dairesinde en fazla işçinin bulunduğu yer olan Taşkent tramvay idaresinde parti üyesi olan iki Türkistanlı kadın işçiden" bahsetmiştir. Ayrıca traktör kursuna iki Özbek kadının gönderildiğini, bunların traktör kursunu başarı ile bitirdiklerini, birisinin Yeni Yol reyonuna gönderildiğini, ancak oradan bilgisinin görmezden gelinerek gönderildiğini ifade etmiştir. Genellikle Türkistanlı kadınların bu şekilde muamele

gördüğüne dikkatleri çekmiştir. Türkistan'da ipek fabrikası kurulurken Bolşeviklerin bu fabrikanın Türkistanlı kadınlar için iş okulu olacağını duyurduklarını; ancak fabrika bittiğinde Bolşeviklerin gerçek niyetlerini gösterdiklerini, Türkistan'daki yerli gazetelerin fabrikaya Türkistanlı kadınların alınmadıklarına ilişkin şikâyetlerin çok olması meselesi üzerinde durduklarını vurgulamıştır (Köseoğlu, 2014, s. 86).

"Bir Kolu Balasında- Bir Kolu Pahtada", *Yaş Türkistan*, No: 50 (Ganvar 1933), s. 64. Haberde Andican Bölgesi'ndeki Azad kolhozunda küçük çocuklar için bakımhane olmadığından, tarımla uğraşan kadınların bir ellerinde çocuklarını tutup diğer elleri ile pamuk toplamak mecburiyetinde kaldıklarından bahsedilmiş ve bu durum eleştirilmiştir (Köseoğlu, 2014, s. 87).

Sonuç

Hem muhaceretteki Türkistanlıların çıkardıkları gazete ve dergiler hem de Türkistan'da çıkarılan gazete ve dergilerin her biri, Türkistan'a dair, neredeyse bir kütüphaneye bedel bilgi kaynağı olma özelliğini taşımaktadır. Bu süreli yayımlar tarandığında, içerisinde başta şiir olmak üzere, hatıra, seyahat anıları, mektuplar, denemeler, fıkralar, dil ve alfabe meselesi, Türk dili ve edebiyatı gibi alanlarda çok sayıda önemli çalışmaların bulunduğu dikkat çekmektedir. Bunun dışında, Türkistan'ın bağımsızlığı bağlamında siyasî konular; ekonomi, coğrafya, tarım ve üretim kaynakları, toplumsal ve kültürel meseleler, yönetim zafiyetleri ve kadın, kadınlara dair tartışmalar gibi pek çok tartışma başlığının ise hayati öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. 1930'lu yıllara kadar siyasî meseleler süreli yayınlarda ağırlık kazanmıştır. Doğrudan kadını ve kadınlarla ilgili mevzuları konu edinen dergi ve gazete sayısı oldukça azdır. Bundan dolayı dönemsel olarak bir sınıflamaya tabi tutulabilecek gazete ve dergiler içerisinde kadın ve kadınlarla ilgi tartışmalara ve haberlere özel bakmak gerekmektedir. Araştırmada incelenen süreli yayımlar çerçevesinde bir değerlendirme yapılacak olursa, Türkistan'da çıkarılan süreli yayınlarda kadınlarla ilgili aktarılan meseleler şöyle özetlenebilir: "Kadının toplumdaki yeri-şartların iyileştirilmesi, kızların eğitim ve öğretimi, kadınların özgürlüğü-söz sahibi olması, toplumsal eşitlik, evlilik, annelik, giyim kuşam ve moda, çalışma şartları... vs." Türk modernleşme süreçlerinde kadının toplumsal ve kültürel hayatta kazandığı anlamın, süreli yayınlarda kimi yazarlarca Türkistan dâhilinde karşılaştırmalı olarak sorgulandığı da anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABDAZİMOVA, D. (2015). *Türkistan'daki Cedit Hareketi Yayın Organlarından "Ayna" Dergisi Üzerine Bir İnceleme*. Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BAT, A. (2018). *Orenburg'da Çıkan Vakit Gazetesine Göre XX. Yüzyılın Başında Türkistan'da İktimai ve Fikri Hayat*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BEGTEMİR, M. E. (2018). "Uygurlarda Basın Tarihi". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*. 14: 50-53.
- CHITILOV, R. (2008). *"Dala Vilayetinin Gazeti" Üzerine Bir Araştırma*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- CÖHÇE, S. (2000). "XIX. Yüzyılın Sonlarında ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Fikir Hareketleri". *Erdem*. XII/35: 329-355.

- ÇELEBİ, E. (2000). *Yaş Türkistan Dergisine Göre Türkistan Millî Mücadelesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ÇINAR, O. (2010). *Muhaceretteki Türkistanlıların Gözünden Orta Asya ve Yeni Türkistan Dergisi (1927-1931)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- EGAMBERDİYEV, M. (2002). *Türkistanskiye Vedomosti Gazatesine Göre Türkistan'da Ruslaştırma Siyaseti (1870-1917)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- GEÇER, G. O. (2018). "Muhaceretteki Türkistanlıların Bağımsızlık Yolunda Çıkarıdıkları Gazete ve Dergiler". 2. *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi (7-8 Aralık 2018)*. Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları. 3: 739-742.
- GÖNÜLALAN, B. (2019). "*Dergi*" *Dergisine Göre Sovyet Hakimiyetindeki Türkler (1955-1972)*. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- HAMZA, F. E. (2015). *Türkistan Vilayetinin Gazeti ve Özbek Yazı Dilinin Doğuşu*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KAFESOĞLU, İ. (2015). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KARAKILIÇ, C. (2005). *Yeni Kafkasya Mecmuası'na Göre Rusya'nın Azerbaycan Politikası (1923-1927)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KIRIMLI, H. (1996). "Gaspıralı İsmail Bey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XIII: 392-395.
- KÖSEOĞLU, T. (2014). *Sovyetlerin Türkistan'ı Dönüştürme Siyasetine Muhalefet: Yaş Türkistan Dergisi (1929-1939)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KUANYSHBAYEVA, Z. (2019). *Aykap Dergisi Dil ve Edebiyatla İlgili Yazıların Söz Varlığı Açısından İncelenmesi (İmla, Ses, Şekil)-1*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ŞAHİN, F. (2012). *İdil-Ural'da Kadın Hareketi: Süyümbike Dergisi (1913-1918)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ULUSOY, B. (2012). "Azerbaycan Siyasi Göçmenlerinin En Önemli Yayın Organlarından Biri Olan Azeri Türk Dergisi". *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. 11: 25-29.